

Розділ 3

ЧИННИК «ТУРЕЦЬКОЇ МОДЕЛІ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США НА ВЕЛИКОМУ БЛИЗЬКОМУ СХОДІ (Кулешова Карина)

ВСТУП

Стратегічна конструкція Великого Близького Сходу (ВБС) була довготерміновою інтелектуальною та аналітичною проблемою в американській політичній думці після закінчення «холодної війни». В її розробку фундаментальний внесок зробили Генрі Кіссінджер та Збігнев Бжезинський, теоретичні доробки яких виступають як взаємодоповнюючі та неконкурентні. Концепція Великого Близького Сходу складалася й еволюціонувала протягом певного періоду, при чому її інтелектуальне й доктринальне бачення розрізнялися. У практичному плані її використання обумовлювалося основними цілями США на Великому Близькому Сході.

Ціль найвищої пріоритетності — подолати глобальний тероризм та його спонсорів, на допустити потрапляння ЗМЗ в руки небезпечних держав-ізоїв, а також стримати всі форми агресії, що йтимуть від цих держав. Друга ціль, також високої пріоритетності — захистити близьких союзників на кшталт Ізраїлю та інших дружніх країн, а також впевнитися у безперешкодному доступі Заходу до нафти Перської затоки. Третя ціль — зберегти та розширити коло друзів та партнерів США, включаючи такі важливі країни, як Туреччина, Єгипет та Йорданія, а також укріпити дух багатосторонньої співпраці в ключових субрегіонах. Четверта ціль — допомогти владнати регіональні конфлікти, які можуть з часом вийти назовні та дестабілізувати світову міжнародну систему. П'ята ціль — посприяти демократизації та економічному прогресу в розрахунок на те, що ці зміни зміцнюватимуть стабільність й безпеку в регіоні. Саме досягнення останньої цілі покладалася на розповсюдження «турецької моделі».

Поняття Великого Близького Сходу пов'язується виключно з американською зовнішньою політикою після закінчення «холодної війни» щодо таких країн як Афганістан, Алжир, Бахрейн, Кіпр, Джи-

буті, Єгипет, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Пакистан, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія, Туніс, Туреччина, Сахарська Арабська Демократична Республіка, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен, а також Вірменія, Азербайджан, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

«Турецька модель» розвитку, що складалась протягом десятиліть, для Сполучених Штатів набула особливого значення і ваги після подій 11 вересня 2001 р. — в рамках війни з тероризмом, що включала зміни режимів в державах, які за визначенням Вашингтону були його потенціальним оплотом. За часів першої адміністрації Джорджа Буша-молодшого ідеологами американського «демократизаційного» варіанту «турецької моделі» стали заступники міністра оборони США Пол Вулфовіц та Дуглас Фейт. З 2004 р., коли президент США порекомендував «турецьку модель» решті мусульманського світу в якості прикладу для наслідування, США активно починають її просування на ВБС. Але неглибока розробленість запропонованої формули призвела до того, що у Туреччині почалися інтенсивні суперечки з приводу її значення для країни, а в подальшому — до розбіжностей між Сполученими Штатами та Туреччиною.

Тема розвитку «турецької моделі» набуває нової актуальності в умовах повномасштабної агресії Росії проти України, що вплинуло на всі регіональні та глобальні проблеми і по-новому висвітлило роль Туреччини і контрверсійний чинник Реджепа Тайіпа Ердогана. Зрозуміти, як він прийшов до влади, в яких умовах, і чому його політика склалася саме так, а не інакше, представляє особливу цінність для України та Європи у цілому.

3.1. «ТУРЕЦЬКА МОДЕЛЬ» НА ВЕЛИКОМУ БЛИЗЬКОМУ СХОДІ В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ ЧИННИКІВ ПОЛІТИКИ США

Криза, спричинена вторгненням Іраку до Кувейту 2 серпня 1990 р., стала поворотною точкою як турецької політики, так і використання Сполученими Штатами «турецької моделі» у своїй стратегії на Великому Близькому Сході. Перш за все, слід зазначити, що вторгнення очікували далеко не всі (хоча сам Тургут Озал очікував чогось подібного ще за декілька місяців до початку основних подій). Якщо вважати,

що було відомо про можливу іракську агресію проти Кувейту завчасно, жоден з регіональних чи глобальних акторів заздалегідь не вирішив, якими будуть його дії, чи та як він буде координувати свою поведінку з іншими акторами. Політика формувалася поспіхом, на ходу, при цьому відкидалася більша частина попередніх міркувань, що вироблялися роками. Як часто трапляється в подібних обставинах, кризове регулювання у неочікуваних ситуаціях спирається на миттєві рішення. Традиційний механізм прийняття рішень в питаннях зовнішньої політики в Туреччині, який передбачає досягнення консенсусу між президентом, урядом, міністром закордонних справ та командуванням збройних сил, абсолютно непристосований для дій в подібних ситуаціях, особливо якщо вищезазначені посадовці незгодні між собою. Як голова держави та більш досвідчений політик, ніж будь-який інший член уряду, президент Т. Озал став потужним гравцем у формуванні зовнішньополітичного курсу держави, а його часті контакти з іншими світовими лідерами дали йому значну перевагу над рештою турецької політичної еліти. Оскільки Туреччина є скоріше парламентською, ніж президентською республікою, то така тенденція ризикувала порушити нормальний та конституційний порядок прийняття рішень в державі, згідно з яким остаточні рішення схвалювалися прем'єр-міністром та його кабінетом, а не президентом.

Телефонна дипломатія дозволила Т. Озалу постійно підтримувати контакт з президентом Джорджем Бушем-старшим, який, очевидно, очікував, що турецький президент прийматиме рішення за всю Туреччину. Однак така політика була дуже погано скоординована з позицією інших владних посадовців Анкари. В результаті турецька політика у більшості випадків була компромісом між особистою думкою Т. Озала, обмеженнями і корективами, накладеними на Туреччину міжнародною ситуацією, та вимогами інших акторів турецького урядування.

Як зазначають Ніколь та Хью Поуп, спричинена вторгненням Саддама Хусейна до Кувейту криза стала подарунком долі для Т. Озала, оскільки вона дозволила йому відволікти увагу від власних тогочасних внутрішньодержавних прорахунків та надати зовнішній політиці таких саме динамізму та амбітності, якими відзначалися його економічні реформи впродовж 1980-х рр. (Pore, & Pore, 1997, p. 218). Війна в Перській затоці також дала йому можливість продемонструвати унікальну стратегічну цінність Туреччини для західних держав після завершення «холодної війни». Вочевидь, він сподівався на те,

що беззастережна підтримка західних держав під час кризи зміцнить турецькі позиції для здобуття членства у ЄС, а також Туреччина зможе відіграти важливу роль у побудові післявоєнної системи безпеки в Перській затоці. Однак було не зовсім ясно, як Озал збирається цього досягти.

Політика просування «турецької моделі» формувалась у нерозривному зв'язку з очікуваннями, далеко не всім з яких судилося справдитись. Зокрема вже наприкінці осені 1990 р. Озал і Буш були впевнені, що військової операції для вигнання іракських військ з Кувейту уникнути не вдасться, й операція буде успішною. Але обидва президенти очікували, що військова поразка Іраку в Кувейті призведе до того, що Саддама Хусейна скине його власний народ. Це, в свою чергу, призведе до радикальної зміни політичного ландшафту на всьому Близькому Сході. За словами президента Дж. Буша, його очікування поділяли Французький президент Франсуа Міттеран, єгипетський президент Хосні Мубарак та «всі арабські лідери» (Pope, & Pope, 1997, p. 248).

Успіхи й невдачі «турецької моделі» варто розглядати саме у світлі нереалізованих очікувань, які також допомагають пояснити деякі суперечливі амбіції Т. Озала. Впродовж всього періоду кризи він був переконаний у тому, що турецькі національні інтереси і політика Сполучених Штатів доповнюють одне одного. Оскільки Туреччина з самого початку вважала, що західна коаліція неминуче виграє війну з Іраком, то найкраще просувати свої інтереси вона може співпрацюючи з Вашингтоном, а не діючи самотужки. Анкара також повинна зайняти якомога активнішу позицію у врегулюванні кризи. Як сказав Т. Озал на засіданні турецького парламенту 1 вересня 1990 р., «ми не повинні закривати очі на події, які відбуваються в цьому регіоні під час кризи, і не можемо забувати про негативні наслідки для нашої держави, які можуть виникнути після кризи. Тому наша зовнішня політика повинна бути динамічною, щоб ми могли досягти становища, в якому зможемо ефективно впливати на ці події і перетворення... В іншому випадку, ми, очевидно, втратимо можливість стати впливовою державою у ситуації, яка зачіпає національні інтереси Туреччини» (Hale, 2007, p. 39).

За кілька місяців до подій серпня 1990 р. Т. Озал попередив президента Дж. Буша, що С. Хусейн може виявитися серйозним противником і напасти на Кувейт. В кінці липня іракський диктатор вже концентрував свої війська біля кордону з Кувейтом, тому вторгнення здавалось неминучим.

Однак 27 липня Буш повідомив Озала, що єгипетський президент Х. Мубарак запевнив його, нібито Саддам відведе свої війська від кордону і не розпочне вторгнення, і що ця інформація була підтверджена доповіддю розвідки з посольства США у Багдаді. 1 серпня, за порадою Буша, Т. Озал покинув Анкару і вирушив у відпустку, яка, втім, виявилася дуже короткою. Наступного дня, отримавши звістку про вторгнення, він одразу повернувся до столиці зі своїми радниками і негайно скликав засідання Ради національної безпеки, на якому зібрались сам президент, прем'єр-міністр, інші члени уряду та верховне командування збройних сил. Спочатку реакція уряду була не надто рішучою, хоча Т. Озал наполягав на необхідності запроваджувати активну політику. На нарадах в РНБ було вирішено почекати і подивитися на розвиток подій. Між тим 5 серпня Таха Яссін Рамазан, заступник прем'єр-міністра Іраку, прибув з візитом до Анкари і намагався переконати Т. Озала, що Туреччина повинна утриматись від економічного ембарго проти Іраку. Озал залишився непохитним і заявив, що С. Хусейн повинен негайно вивести війська з Кувейту, а також попередив про можливі наслідки, якщо Ірак цього не зробить. Наступного дня, 6 серпня, Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію № 551, що накладала ембарго на Ірак, поки він не виведе війська з Кувейту. Ця резолюція отримала схвалення Анкари двома днями пізніше, коли Озал офіційно оголосив на британському та американському телебаченні про те, що Туреччина перекрила трубопровід Кіркук — Юмурталік і увела ембарго на торгові відносини з Іраком (Hale, 2007, p. 40).

По мірі зростання вірогідності війни між Іраком й коаліцією держав, лідером яких виступали США, з'ясувалося, що адміністрація Дж. Буша має до Туреччини щонайменше ще три вимоги, окрім підтримання економічного ембарго проти Іраку. По-перше, йшлося про використання військово-повітряних баз на турецькій території для здійснення авіаційних ударів по північному Іраку. По-друге, про концентрацію турецьких збройних сил вздовж іраксько-турецького кордону для того, щоб відволікти частину іракської армії з південного фронту. По-третє, про участь турецького контингенту в коаліційних військах, які мали вести бойові дії в Перській затоці. Ці вимоги повністю суперечили попередній позиції нейтралітету Туреччини у всіх близькосхідних конфліктах, але зміни у турецькій політиці були неминучими. Насамперед, тому що С. Хусейн порушив правила гри й спровокував військову інтервенцію Заходу за схвалення ООН. Якби

Т. Озал міг формувати політику самостійно, то він, мабуть, погодився б на всі три вимоги Вашингтону, але на ділі він обмежився двома першими.

Стаття 92 турецької конституції вимагає прийняття в парламенті спеціальної резолюції, яка дозволяла б Туреччині оголосити війну іншій державі для того, щоб надіслати турецькі війська за кордон чи дозволити перебування військ іншої держави на турецькій території, якщо це не обумовлено «міжнародними договорами, в яких Туреччина є однією зі сторін (мається на увазі Північноатлантичний договір) чи правилами міжнародного етикету». В даному випадку не можна було застосувати жодну з двох останніх умов. Якщо сесія парламенту в даний момент не проводиться, то президент має право самостійно вирішувати питання про використання турецьких збройних сил, але лише у тому випадку, якщо Туреччина стала об'єктом раптової збройної агресії. 12 серпня 1990 р. знов була скликана термінова нарада Національної асамблеї, на якій прем'єр-міністр Ілдирим Акбулут поставив питання про можливість застосування цієї норми конституції. Однак уряд зіткнувся з серйозним опором не лише з боку членів опозиційних партій, а й з боку доволі значної частини парламентської фракції від правлячої партії Батьківщина, очолюваної колишнім міністром закордонних справ Месутом Їлмазом. Ці протести відображали стійке небажання громадськості дозволити Туреччині долучитися до війни на Близькому Сході. Парламент проголосував за резолюцію з застереженням, що уряд має право її застосувати лише в тому випадку, якщо Туреччина стане об'єктом безпосереднього нападу. В результаті уряд не здобув нічого і залишився з тими самими повноваженнями, які він мав би в будь-якому випадку під час парламентських канікул, тобто без дозволу на превентивні дії проти Іраку. 5 вересня, коли парламент знов зібрався на свою регулярну осінню сесію, Акбулут повторив свій запит щодо надання уряду спеціальних повноважень згідно зі статтею 92 конституції. Парламент дав згоду, але, знову ж таки, за словами Акбулута, уряд мав право посилати війська за кордон лише у тому випадку, якби на Туреччину напали. Тому парламентський спротив прямій участі Туреччини у бойових діях в Перській затоці став ще більш очевидним.

Вірогідність війни зростала протягом наступних двох місяців. США поступово нарощували кількість збройних сил в районі Перської затоки до 400 тис. осіб, а С. Хусейн не проявляв жодних ознак бажання покинути Кувейт. 29 листопада Рада Безпеки ООН прийня-

ла Резолюцію № 678, що уповноважувала керовану США коаліцію на воєнні дії проти Іраку, якщо той не виведе свої збройні сили з Кувейту до 15 січня 1991 р. В той же час Туреччина збільшила кількість своїх військ біля кордону з Іраком до 120 тис., а Сполучені Штати надіслали зенітний комплекс ракет «Петріот» до військової бази НАТО в Інджирліку, поблизу Адани, щоб покращити якість протиповітряної оборони Туреччини. Повітряна війна проти Іраку почалась 17 січня 1991 р. В той же день на пропозицію уряду турецький парламент прийняв резолюцію № 126 на «підтримку Резолюцію № 678 Ради Безпеки ООН». На практиці це означало дозвіл повітряним військам коаліції використовувати Інджирлік та інші турецькі бази для проведення наступальних операцій проти Іраку (Hale, 2007, р. 42–43). Відповідно, такі операції розпочалися 18 січня 1991 р.

Ускладнення, пов'язані зі спробами уряду Туреччини переконати парламент у необхідності підтримки коаліції, підсилювалися обуренням владної еліти постійними спробами Т. Озала прибрати всі справи до своїх рук та обминути звичайну процедуру прийняття рішень. На самому початку кризи, 7 серпня 1990 р. президент публічно оголосив перекриття трубопроводу Кірчук — Юмурталік, не порадившись попередньо ані з прем'єр-міністром, ані з міністром закордонних справ. Зустрічі з заступником іракського прем'єра 5 серпня та державним секретарем США Дж. Бейкером, котрий відвідував Анкару кілька разів в період кризи, проводились виключно з президентом Туреччини.

Ще більше обурення викликав візит, який здійснив Т. Озал до Вашингтону в кінці вересня для зустрічі з президентом Бушем, не взявши з собою міністра закордонних справ Алі Бозера. Це стало причиною відставки Бозера 11 жовтня 1990 р., наступної — міністра оборони Сафі Гірея через сім днів, і, нарешті, 3 грудня — найбільш неочікуваної — генерала Неджипа Торумтая, начальника Генерального штабу. Суперечки тривали до самого початку війни в Затоці. Як свідчить Акбулут, Озал вважав, що не обов'язково звертатися до парламенту за спеціальним дозволом надати турецькі повітряні бази для використання військами коаліції в атаках на Ірак, але прем'єр-міністру вдалося переконати його у протилежному (Hale, 2007, р. 44). Значення відставки генерала Н. Торумтая зумовлювалося контекстом політичного ландшафту, в якому військові, згідно з засадами кемалізму, традиційно відігравали вагомий роль. Особливо це було неприємно для президента, оскільки він сам обирав генерала на посаду, всупереч уподобанням військових кіл. У своїй заяві про звільнення Торумтай у

різкій формі пояснив, чому він полишив командування: «Я зробив це, оскільки вважаю неможливим продовжувати службу у відповідності з тими принципами і баченням держави, в які я вірю» (Hale, 2007, p. 44). Пізніше стало ясно, що причина відставки полягала в істотних політичних розбіжностях з приводу реакції Туреччини на кризу. Його думку поділяли декілька членів уряду, включно з прем'єр-міністром. Першою причиною конфлікту стало бажання Т. Озала надіслати підрозділ турецьких збройних сил до Перської затоки, щоб турецькі воєняки приєдналися там до коаліційних формувань у підготовці до війни з Іраком. Зі свого боку, Торумтай заявив, що уряд не давав щодо цього жодних чітких наказів, але Озал просто підкинув ідею, а можливі втрати і здобутки від її реалізації поклалися на міністра закордонних справ і Генеральний штаб. Отже, Озал хотів надіслати турецькі війська до Перської затоки, але цю ідею відкинули керівники оборонного і зовнішньополітичного відомств, а також кабінет міністрів.

Ще більш суперечливою видається заява Н. Торумтая про те, що Озал хотів відкрити «другий фронт» у війні проти Іраку, розпочавши наземне вторгнення на півночі країни з метою захоплення і окупації Мосула та Кіркука, у тому випадку, якщо коаліція почне бойові дії проти Іраку на півдні. За словами Понеша Танера, який на той час був державним міністром в уряді Акбулута: «Озал хотів другого фронту, щоб бути присутнім на обіді переможців, коли після битви рештки жертви будуть ділити між собою» (Pore, & Pore, 1997, p. 220).

У своїх мемуарах і подальших заявах Н. Торумтай дає зрозуміти, що він рішуче виступав проти такої операції. Якби Туреччина окупувала Мосул, то нічим би не відрізнялась від Саддама, який також вторгнувся на територію сусідньої держави. Проти цього виступила б Організація Об'єднаних Націй, яка змусила б Туреччину вивести війська, позбавивши її всіх потенційних вигод. Він вважав, що у військовому плані турецькі війська були готові захопити Мосул, але окупація цілого регіону на тривалий термін — це зовсім інша справа. Курди регіону організували б рух опору, чим поглибили б проблему, яку Туреччина вже мала з РПК. Підготовка до такої операції зайняла б три місяці, а оскільки ідея була висунута Озалом аж в кінці листопада 1990 р., то часу все одно б не вистачило. Це також означало б, що Туреччина мусила відкрити тили Радянському Союзу, що також було небезпечно. Нарешті, Торумтай енергійно виступав проти способу, в який була подана ця пропозиція. За два дні до відставки Озал надіслав йому директиву стосовно своїх планів на операцію в північному

Іраку, але вона не обговорювалась і не затверджувалась кабінетом міністрів. Т. Озал проігнорував той факт, що Торумтай мав отримувати накази від уряду, а не від президента. Таке скорочення конституційних процедур для Торумтая, очевидно, стало останнім приводом для рішення про відставку. Важливо і те, що Акбулут і його уряд також виступали проти операції в північному Іраку, чим спростував досить поширену думку про те що прем'єр-міністр був просто маріонеткою Озала (Pore, & Pore, 1997, p. 226–228).

Деякі дослідники заперечують, що Озал мав намір починати воєнну операцію в північному Іраку і плани щодо провінції Мосул. В своєму інтерв'ю газеті *Tercüman*, опублікованому 8 грудня 1990 р., Озал заперечив можливість здійснення подібного задуму з тих самих причин, що і Торумтай — через те, що великі держави цього ніколи не дозволять, і через те, що це неминуче порушить регіональний баланс сил (Rubin, 2005a, p. 127). Майже ті самі слова Озал повторив ще раз в інтерв'ю німецькій газеті *Die Welt*, опублікованому 22 лютого 1991 р., в якому він категорично заявив: «Ми не вступимо у війну доти, доки Ірак сам на нас не нападе. Ми не маємо наміру захоплювати жодного сантиметру іракської території. Чи захопить Туреччина Мосул та Кіркук? Ні, вона цього не зробить». В окремії розмові з турецьким журналістом Джендізом Чандаром він також вказав на ті імовірні протести сусідніх країн (Сирії та Ірану), які виникнуть при спробі Туреччини захопити будь-яку частину Іраку. Озал пообіцяв президенту Бушу надіслати війська до Іраку, якщо С. Хусейн, Сирія чи Іран вторгнуться у Туреччину (Aykan, 1996, p. 345).

Щоб пояснити цю явну суперечливість, можна висунути дві гіпотези. Перша полягає в наступному: в листопаді та на початку грудня 1990 р. Т. Озал всерйоз розглядав можливість турецького вторгнення в північний Ірак та окупації Мосула і Кіркука у випадку розв'язання війни в Перській затоці, але згодом змушений був відмовитись від своєї ідеї через заперечення Н. Торумтая та інших турецьких посадовців. Друга ґрунтується на вірогідному очікуванні Т. Озала, що С. Хусейн зазнає поразки в Кувейті і його скине народ власної країни. Насправді, він переконував президента Дж. Буша віддати наказ про наступ на Багдад і підтримати курдське повстання в Іраку. Завдяки цьому, як він сподівався, режим С. Хусейна буде повалено, а в країні до влади прийде демократичний уряд, який зможе владнати проблеми Багдада з курдами і відновити стабільні та дружні відносини з Туреччиною. З іншого боку, якщо встановити стабільний режим в Іраку не вдасть-

ся, то в державі утвориться вакуум сили, в умовах якого до країни може вторгнутися будь-хто з її сусідів, або ж іракські курди спробують заснувати власну державу самотужки чи з допомогою іншого уряду. Це розцінювалося турками як найнебезпечніша загроза. Для Іраку найкращим виходом було б формування демократичного режиму, за якого всі його різноманітні етнічні та релігійні спільноти могли б співіснувати мирно. Озал просував цю ідею, не відмовляючись офіційно від заявленої позиції Туреччини про бажання зберегти територіальну цілісність Іраку. Це свідчить про те, що Озал не розраховував на тривалу турецьку військову присутність в цій країні. Навіть якби вона сталася, то була б лише тимчасовою і продовжувались би рівно стільки часу, скільки знадобилось би для становлення нового політичного порядку в Іраку, який би задовольняв цілі Туреччини, сформульовані в рамках «турецької моделі».

Із початком операції, між 17 січня та серединою березня 1991 р. авіація коаліції регулярно використовувала Інджірлік та інші повітряні бази Туреччини для атак на цілі у Північному Іраку, а турецька військова розбудова вздовж іракського кордону змусила Ірак тримати в цьому регіоні приблизно вісім дивізій, які, в іншому випадку, були б задіяні в боях на півдні. Наземна наступальна операція почалась 24 лютого, іракські війська були вигнані з Кувейту, а 3 березня сторони погодились припинити бойові дії. Туреччина повернулася з війни з перемогою. Вона довела свою значимість для Заходу у світі після завершення «холодної війни» і зробила внесок у перемогу коаліції над С. Хусейном, не підставляючи себе при цьому під кулі.

Туреччина значно зміцнила свої відносини з Вашингтоном, а президент Дж. Буш високо оцінив підтримку Озала та інших політичних лідерів його країни.

Однак після війни криза переросла в певні ускладнення, яких не очікував ані президент Дж. Буш, ані президент Т. Озал. 15 лютого Буш відкрито закликав до повстання в Іраку, сказавши: «збройні сили та народ Іраку повинні взяти справу в свої руки і змусити диктатора С. Хусейна відступити» (Rubin, 2005a, p. 127). Однак, ці заклики до повстання він не підкріпив ніякою матеріальною допомогою. Всупереч турецьким й американським прогнозам й бажанням, С. Хусейн скинутий так і не був, а коли розгорілись повстання на півдні Іраку (під проводом шіїтської опозиції) та в іракському Курдистані, диктатор мав достатню кількість збройних сил, щоб жорстоко їх придушити. Заходи С. Хусейна з придушення повстань призвели до того, що в кінці

квітня біля турецького кордону зібралось близько 500 тис. обездолеваних біженців, а ще більша кількість змушена була тікати до Ірану. Як заявив Озал 9 квітня: «Війна в Перській затоці ще раз підтвердила той факт, що, навіть, коли війни вирішують одні проблеми, вони неминуче створюють інші». Турецький уряд не хотів приймати біженців на турецькій території, бо, як висловився Озал: «Ми не хочемо ще одного палестинського табору на нашому кордоні» (President Turgut Özal's, 1991, p. 206–208); їх присутність загострювала б внутрішню курдську проблему Туреччини. З іншого боку, Туреччина не могла ігнорувати гуманітарну катастрофу на своєму кордоні. Між 2 та 9 квітня 1991 р., коли прибули перші поставки міжнародної допомоги, турецькі посадовці і місцеве населення надали біженцям тисячі тонн харчів, одягу та медичного обладнання і продовжили діяти й після того, як поставки почали прибувати з інших країн світу (Kirişçi, 1996, p. 21–23).

Однак потрібно було довгострокове вирішення проблеми. 2 квітня Озал зателефонував держсекретарю США Джеймсу Бейкеру стосовно кризи, а через три дні Туреччина проявила активність під час прийняття Резолюції № 688 Ради Безпеки ООН і надіслала листа на адресу Генерального Секретаря від постійного турецького представника в ООН. Серед іншого в цій резолюції також містилась вимога до Іраку, за якою він повинен був негайно надати доступ міжнародним гуманітарним організаціям до всіх районів Іраку, які потребують допомоги. 15 квітня Озал зателефонував президенту Бушу: «В якості першого кроку ці люди мають бути тимчасово поселені у зручних, не гористих районах Іраку поблизу турецького кордону, доки їм не буде гарантовано безпеку» (Kirişçi, 1996, p. 24). Слідом за ініціативою британського прем'єр-міністра Джона Мейджора початковий задум Т. Озала про створення обмеженої захищеної території еволюціонував в ідею про більш велику «зону безпеки», яка дозволила б всім біженцям повернутися до своїх домівок. Відповідно до неї 17 квітня коаліційні держави розпочали кампанію, відому як операція «Provide Comfort», за якою міжнародні сили численністю в 20 тис. вояків розташовувались в місті Сілопі, поблизу кордону з Іраком, а «зона безпеки» встановлювалась у всій північно-східній частині країни. Ці заходи дозволили практично всім біженцям повернутися до своїх домівок до кінця травня. Починаючи з липня 1991 р. повітряні війська коаліції, розташовані в Інджірліку, встановили в північному Іраку зону, в якій заборонялись польоти іракської авіації, а сама зона простягалась на південь аж до 36 паралелі. Це не дозволяло військам Саддама за-

ходити на курдську територію. Операції з бази в Інджірліку вимагали спеціальних дозволів турецького парламенту, які потрібно було регулярно поновлювати — зазвичай раз на півроку.

Операція «Provide Comfort» була достатньо успішною у вирішенні гуманітарної кризи з біженцями, спрацювала на «турецьку модель», але водночас створила декілька серйозних проблем для Туреччини. Перш за все, створення зони безпеки поза межами території, контрольованої іракським урядом, суперечило турецькому принципу цілісності та неподільності Іраку. Офіційно іракське курдське керівництво заявляло про те, що прагне здобути автономію в складі Іраку, але в Туреччині постійно виникали побоювання, що курди, отримавши незалежність від Багдаду, почнуть будувати «державність крадькома» (Kirişçi, 1994/95, p. 45). Часто в свідомості турків ці побоювання набували форми «севрського синдрому» — страху перед тим, що західні держави підтримають де-факто створену курдську державу в північному Іраку, і це стане першим кроком до територіального розпаду Туреччини, від якої почнуть відділятися населені курдами південно-східні регіони — тобто, те саме, що намагалися зробити держави Антанти після Першої світової війни за умовами Севрського договору 1920 р. (Rubin, 2005a), який насправді в силу так і не вступив. Навіть якщо ці страхи були перебільшені, вакуум сили в північному Іраку, безперечно, дозволяв РПК розташовувати там свої бази, з яких курди могли б нападати на об'єкти на турецькій території, так само, як вони це робили під час ірано-іракської війни.

Результати кризи мали значний вплив: турецький президент переглянув і кардинально змінив один з основоположних принципів турецької політики, згідно з яким Туреччина не підтримувала з іракськими курдами взагалі ніяких контактів. Причини таких радикальних політичних перетворень були досить прозорими. Хотілося Туреччині чи ні, але тепер РПК і ПСК стали повноцінною владою в північно-східній частині Іраку і турки мусили з ними рахуватися. Більше того, Туреччина мала з іракськими курдами спільні інтереси безпеки. Зі свого боку, іракські курди істотно залежали від турецьких поставок споживчих товарів, а також перебігу операції «Втішання», що тримала війська С. Хусейна подалі від північного Іраку. Фактично Туреччина була основним посередником між курдами та США. Водночас турецька сторона потребувала доступу до інформації з перших рук про перебіг подій в регіоні, щоб мати змогу запобігти атакам РПК з іракської території. Оскільки Туреччина не могла встановити безпо-

середній контроль над північним Іраком, вищезазначених цілей можна було досягти лише через співробітництво з курдськими лідерами.

В жовтні 1991 р. зміни у внутрішній політиці Туреччини почали впливати на її зовнішню політику, після того як партія Батьківщина програла дострокові загальні парламентські вибори. Урядову коаліцію сформував старий противник Озала — Сулейман Демірель, який був прем'єр-міністром у чотирьох урядах впродовж 1960-х та 1970-х рр., але був виключений з політики військовим режимом 1980—1983 рр. і перебував у тіні аж до 1987 р. Партнером Деміреля по коаліції була Соціально-демократична популістська партія (СДПП — SHP), наступник Республіканської народної партії (РНП — CHP), керував якою син Ісмета Іньоню — Ердал Іньоню.

З цього часу президент Т. Озал втратив більшу частину своєї влади і почав діяти, скоріше як частина опозиції, а не уряду. У своїх політичних підходах Демірель був більш консервативним, ніж Озал, але не міг заборонити президенту висувати власні ініціативи.

Контакти, що Т. Озал встановив з іракськими курдами, продовжували розвиватись. У липні 1992 р. КДП та ПСК в Іраку заснували «Курдський регіональний уряд» (КРУ), з центром у Арбілі. Ця подія природно викликала підозри Туреччини, що дві організації знаходяться на шляху до заснування незалежного Курдистану, хоча ні Талабані, ні Барзані безпосередньої участі в КРУ не брали, залишивши за собою окремі зони контролю на південь і на північ від даного регіону відповідно. Щоб здобути регіональну підтримку, в листопаді 1992 р. Туреччина організувала зустріч з представниками Ірану та Сирії, на якій було висловлено спільну опозицію заснуванню курдської держави. Це було ще раз підтверджено на зустрічі представників трьох країн в Дамаску в серпні 1993 р., і подібні зустрічі продовжувались до 1995 р. включно (Robins, 2003a, p. 325).

У ході свого візиту до Анкари в липні 1992 р. Джалаль Талабані намагався розвинути свої відносини з Туреччиною, висунувши пропозицію про те, що іракський Курдистан міг би перейти під протекторат Туреччини чи навіть об'єднатися з нею на принципах федерації. Звичайно, такий розвиток подій спрацював би на користь «турецької моделі». За словами Кайя Топері, радника Озала, Талабані припускав, що у випадку, якщо курди зможуть встановити автономну адміністрацію в іракському Курдистані, Туреччина могла б її анексувати. Ця пропозиція передбачала відмову Туреччини від ідеї монолітного турецького етнічного націоналізму і вибору на користь плюралістичної,

мультикультурної єдності, яка включала б у себе курдів та інші етнічні групи. Більш пізні дослідники, наприклад, Ертугруль Озбок, переконані, що Т. Озал ніколи серйозно не розглядав ідею федералізму для Туреччини, хоча і казав, що вона має право на існування. Що стосується федеральних відносин з іракським Курдистаном, то К. Топері категорично заперечив, що Т. Озал колись затверджував подібний проект (Ataman, 2002, р. 129–133).

Найбільш вагомими наслідками кризи в Перській затоці 1990–1991 рр. (окрім операції «Provide Comfort» та відносин з іракськими курдами) були економічні. У 1980-х рр., до війни у Затоці, Ірак був одним з найбільших торговельних партнерів Туреччини. Перевезення і торгівля через іракський кордон також були значним джерелом прибутку та робочих місць для збіднілих провінцій південного сходу Туреччини, більшість населення яких склали етнічні курди. Тому введення економічних санкцій проти Іраку виявилось для Туреччини надзвичайно руйнівним — як для держави в цілому, так і для південно-східних регіонів зокрема. На той час збитки для турецького платіжного балансу, спричинені втратою експорту, орендної плати за трубопроводи та іншими неврахованими втратами склали приблизно \$2 мільярди щорічно, хоча інші оцінки дають набагато вищі цифри. Натомість, Туреччина отримувала компенсацію від Саудівської Аравії та Кувейту — близько \$2,2 мільярди у 1991 р. і \$900 мільйонів у 1992 р., після чого виплати припинились (Hale, 2007, р. 55). Істотні збитки Туреччини під час кризи в Перській затоці стали приводом гострої критики на адресу політики Т. Озала та «турецької моделі». Але слід враховувати, що Туреччина не могла ігнорувати обов'язкове для всіх рішення Ради Безпеки ООН — накладення санкцій було практично неминучим, незалежно від того, яку політику намагався би втілювати би Т. Озал під час кризи.

Упродовж останніх місяців життя Т. Озал докладав багато зусиль, щоб надати життєздатності «турецькій моделі». Насамперед, це вимагало знайдення виходу з багаторічної боротьби Туреччини проти РПК. Для цього він використовував свої зв'язки з іракськими курдами та встановив непрямий канал зв'язку із лідером РПК Абдуллою Оджаланом через Джалаля Талабані. У листі, доставленому Озалу 5 березня 1993 р., Талабані передав, що Оджалан запропонував припинити кампанію насильства в обмін на відкриття «братерського діалогу» з турецьким урядом. Він також передав, що Оджалан відмовився від своєї колишньої цілі — заснувати незалежну курдську дер-

жаву — і погодився на «демократію, права людини, культурні та адміністративні права в складі унітарної турецької держави». Цей уривок в листі свідчить про те, що Талабані і раніше діяв як посередник в непрямих переговорах між Озалом та Оджаланом, а яких Озал висував пропозиції, які відкидались Оджаланом (Hale, 2007, р. 56–57). 17 березня Оджалан оголосив про те, що його організація в односторонньому порядку припиняє бойові дії на період між 20 березня та 15 квітня. Ця обіцянка виконувалась, а 16 квітня лідер РПК пішов ще далі і оголосив про припинення вогню на невизначений термін. За збігом обставин Т. Озал помер від серцевого нападу на наступний день після цієї заяви (17 квітня). У той же час вчинок Оджалана залишив уряд Туреччини у невизначеності. Уряд був сконцентрований на потребі обрати нового президента, що вилилось у відставку С. Деміреля з посади прем'єр-міністра 23 квітня і його вибори вже на президентську посаду 16 травня, а 13 червня Тансу Чіллер стала першою жінкою прем'єр-міністром в історії Туреччини та лідером «Партії істинного шляху».

Надія врегулювання з РПК зникла, коли 24 травня бойовики повстанського угруповання під керівництвом Семдіна Сакіка, місцевого командира РПК у провінції Бінгьоль, напали на автобус, що перевозив озброєних солдатів та цивільних, і холоднокрівно вбили тридцять одного солдата та шістьох цивільних. У результаті військовій дії проти РПК знову розгорнулися у повному обсязі (Barkey, & Fuller, 1997, р. 70).

Вищезгадані події та економічні збитки від накладення санкцій на Ірак були не єдиними негативними наслідками для «турецької моделі», з якими Анкара зіткнулася після війни в Затоці 1991 р. Надії Т. Озала, що його підтримка Заходу у війні проти С. Хусейна відкриє шлях Туреччині до вступу до Європейського Союзу, виявились утопічними і нездійсненними. Провідні члени ЄС звертали більше уваги на неблагополучну ситуацію з правами людини у Туреччині та на потенційні значні бюджетні витрати у разі турецького членства, ніж на стратегічну роль «турецької моделі» на Великому Близькому Сході. Туреччина була практично виключена зі списку претендентів на членство Люксембурзьким самітом Ради Європи в 1997 р. До грудня 1999 р. це рішення було незмінним. Озал сподівався, що після поразки С. Хусейна у Кувейті Туреччина зможе відігравати важливу роль у побудові довгострокової системи безпеки за участі держав Перської затоки, Сполучених Штатів, і, власне, Туреччини. Цього не сталося,

оскільки держави Затоки були занадто слабкими і розділеними, щоб втілити працездатну модель такої співпраці за турецьким зразком та участі. Відповідно, за підтримку безпеки у Перській затоці Сполучені Штати взялись самостійно, а Туреччина залишилась на других ролях (Robins, 2003b, p. 559–560).

Криза в Затоці продемонструвала класичну дилему «турецької моделі» в її турецькому розумінні — проблему узгодження внутрішнього та зовнішнього політичного тиску. З одного боку, громадська думка всередині держави була чітко зорієнтована на те, щоб продовжувати випробувану політику невтручання у конфлікті на Близькому Сході. З іншого боку, зв'язки Туреччини зі Сполученими Штатами та зобов'язання перед Організацією Об'єднаних Націй практично не давали можливості продовжувати такий курс. Ця дилема знову проявила себе під час подібної кризи 2002–2003 років, хоча на цей раз результати для «турецької моделі» були дещо іншими.

Оцінити політику Т. Озала під час кризи в Затоці нелегко, оскільки в цій історії залишилось чимало невизначеностей та суперечливих свідчень. Однак, здається очевидним, що Озал прагнув, аби Туреччина відіграла під час війни більшу роль, ніж це відбулося в реальності — зокрема, він хотів, щоб турецькі війська взяли участь у коаліційних збройних силах на півдні, а також, цілком вірогідно, відкрити північний фронт проти Іраку з турецької території. Обидва пункти повністю суперечили основним традиційним принципам турецької політики по відношенню до Іраку. Зокрема, план окупації турецькими військами Мосула та Кіркука різко контрастував з численними заявами Туреччини про те, що вона прагне зберегти територіальну єдність Іраку (зрозуміло, щоб запобігти створенню незалежної курдської держави), а також про те, що вона поважає договірні зобов'язання від 1926 р. щодо непорушності існуючих кордів. Пропозиції Озала відклали у дальню шухляду як через вищезгадані протиріччя, так і через проблеми, які неминуче створила б турецька окупація північного Іраку. Фактично традиція перемогла, незважаючи на амбіції Озала щодо експорту «турецької моделі». Водночас, хоча Озал здобув енергійну підтримку і схвалення Сполучених Штатів за свою політику, внутрішньої підтримки він не отримав. Багато турків вважали, що від підтримки коаліції їхня держава не отримала ніякого зиску, а економіка сильно постраждала. Крім того, озброєна кампанія РПК тривала ще декілька років. При цьому слід віддати належне підтримці, яку Сполучені Штати надали Туреччині під час економічних криз 1994 та

2001 рр., а також сприяння Анкарі у питанні вступу до ЄС. В обох випадках США робили це саме через стратегічну важливість «турецької моделі» для Заходу, що було продемонстровано під час війни у Затоці 1991 р. З новою силою ці ж питання постали через дванадцять років, коли у Перській затоці знову спалахнула війна.

Після 1991 р. головна проблема Анкари при формуванні політики щодо Іраку (тобто експорту моделі, чого прагнув Вашингтон) полягала не в тому, що Багдад був занадто сильним, а в слабкості уряду, що контролював далеко не всю територію держави. Головною зміною, до якої призвела війна у Перській затоці 1991 р., було створення практично автономної курдської держави всередині Іраку. Такого результату спочатку не очікували ні Сполучені Штати, ні Туреччина, але після кризи з біженцями у квітні 1991 р. цей варіант став єдиним практичним виходом із ситуації. Знову ж таки, це йшло врозріз із «турецькою моделлю», традиційними принципами Туреччини, яка рішуче виступала проти будь-якого наявного чи потенційного поділу іракської території, а також проти контактів з керівництвом іракських курдів. Оскільки відновити становище, яке існувало до війни, було неможливо, то Т. Озал і його наступники мали пристосовуватись до реального стану речей — зокрема, намагатися не дозволити РПК використати північний Ірак як базу для нападів на турецькі об'єкти.

Криза у Перській затоці 1990–1991 рр. поставила Туреччину перед складними проблемами і суттєво змінила параметри її відносин із Іраком. Відносини зі Сполученими Штатами в цілому залишились стабільними і позитивними, що уможливило появу нового, більш сучасного варіанту «турецької моделі».

Під час операції «Provide Comfort» у Анкари були певні тертя з Вашингтоном, але їх вдалося подолати. Як і у попередні роки, на зламі тисячоліть турецька зовнішня політика безпосереднім чином залежала від нестабільного внутрішнього становища у державі. Урядова коаліція під головуванням Месута Їлмаза, яка прийшла до влади після падіння адміністрації «Рефахйол» (Refahıyol — уряд Ербакана) у червні 1997 р. була ослаблена тим, що не мала парламентської більшості і залежала від зовнішньої підтримки Республіканської народної партії (РНП) під керівництвом Девіза Байкала. Прагнучи вирішити цю проблему, у липні 1998 р. парламент проголосував за проведення дострокових виборів у квітні 1999 р. (Lewis, 1995). Оскільки Месут Їлмаз та його уряд стали об'єктами серйозних звинувачень у корупції, то Д. Байкал відмовився надавати їм підтримку, і на засіданні

25 листопада 1998 р. парламент висловив вотум недовіри уряду, внаслідок чого коаліція розпалася. Після кількох тижнів невизначеності Демократична ліва партія (ДЛП) під керівництвом Бюлента Еджевіта, ветерана лівоцентристського руху, сформувала тимчасову адміністрацію меншості, яка мала функціонувати до проведення виборів. Після цього в руках Еджевіта неочікувано з'явився козир у вигляді повернення до Туреччини лідера РПК Абдулли Оджалана, якого завдяки допомозі американців схопили у Найробі 16 лютого 1999 р. Як тодішній прем'єр-міністр, Еджевіт здобув потужну підтримку широких верств населення на хвилі відродження націоналізму. Не меншу вигоду від цієї події здобула і Націоналістична партія дії (НПД) під головуванням Девлета Бахчелі, який завжди займав надзвичайно радикальну позицію в курдському питанні. У результаті, коли прийшов день виборів 18 квітня 1999 р., ДЛП здобула 22 % голосів виборців, що дало їй 136 місць у парламенті. Неочікуваним переможцем стала НПД, набравши 18 % і здобувши 129 місць. Незважаючи на значні ідеологічні розбіжності між двома партіями та серйозні взаємні підозри багатьох членів ДЛП у зв'язках із НПД, 28 травня 1999 р. ці дві партії сформували коаліційний уряд на чолі з прем'єром Еджевітом. Партія Батьківщини, яка ледве набрала 13 % голосів і здобула 86 місць в парламенті, стала третім партнером у коаліції (Hale, 2007, p. 84–85).

Уряд Еджевіта почав доволі успішну зовнішню політику, ініціювавши наприкінці червня 1999 р. діалог із Грецією, який зрештою переріс у неочікуване зближення між двома країнами. Однак, публічна репутація цього уряду сильно постраждала після руйнівного землетрусу 17 липня 1999 р., унаслідок якого загинуло близько 17 тис. людей, 25 000 отримали травми, а 250 000 залишилися без даху над головою. Що стосується уряду, то політичне потрясіння для нього було не менш руйнівним, оскільки всі державні служби, особливо армія виявилися повністю невідготованими до цього стихійного лиха. На відміну від них волонтерські групи з усього світу (включаючи Грецію) вирізнялися спритністю та ефективністю (Gündoğdu, 2000).

У грудні 1999 р. становище уряду змінилося на краще, коли, після років невизначеності і вагань, лідери Європейського Союзу на зустрічі Європейської Комісії в Гельсінкі нарешті прийшли до висновку, що Туреччина може бути кандидатом на повний вступ до ЄС, якщо в якості попередньої умови вона втілить всі Копенгагенські критерії демократичних норм у себе в країні. У середньостроковій перспективі цей процес мав призвести у Туреччині до глибоких політичних

перетворень, значно зміцнивши режим дотримання прав людини, а також передати значну частину державної влади в руки громадянського суспільства, змусивши всі майбутні уряди радикально переглянути політику стосовно внутрішнього курдського питання. Отже, «турецька модель» мала набрати додаткових привабливих рис. Однак, турецький уряд не продемонстрував значного прогресу в цьому питанні, а до 2001 р. взагалі не було помітно жодних зрушень в процесі лібералізації (Özbudun, & Yazıcı, 2004).

У той же час постійні невдачі уряду в економічній сфері сильно підірвали його популярність. Намагаючись зменшити інфляцію (яка на той момент сягала 70 % на рік) та стабілізувати зовнішній курс турецької ліри, в грудні 1999 р. уряд домовився про резервний кредит від Міжнародного валютного фонду (МВФ) в розмірі \$4 мільярдів, а через рік запросив ще \$7,5 мільярдів у рамках «механізму фінансування додаткових резервів» («Supplemental Reserve Facility»). Однак 19 лютого 2001 р. хитке відродження економіки було зруйноване через відкриту сварку між прем'єром і президентом. Президент Сєзер звинуватив прем'єр-міністра в тому, що той не приділив належної уваги доповідям про поширені зловживання у трьох державних банках і не звільнив міністра енергетики, проти якого були висунуті звинувачення у корупції. Еджевіт відмовився прийняти ці звинувачення, і натомість гнівно розкритикував президента за неприйнятну поведінку. В результаті нестабільні фінансові ринки Туреччини впали. Протягом двох місяців турецька ліра втратила половину своєї вартості, а фінансові втрати від утримання на плаву збанкрутованих банків збільшили державний борг приблизно до 100 % ВВП. Кемаль Дервіш, колишній віце-президент Світового банку був відкликаний до Анкари, щоб приєднатися до кабінету міністрів та очолити рятувальну операцію за допомоги МВФ. Він отримав істотну допомогу від уряду США, який в лиху годину вирішив підтримати важливого союзника. Однак економіка скотилась в затяжну рецесію, а в 2001 р. рівень ВВП впав на 9 % (Aliriza, 2001). Завдяки підтримці МВФ, який застосував свої важелі впливу, економіка почала відроджуватись в 2002 р., але на той час вже занадто сильно постраждала політична система — правлячі партії втратили практично всю публічну підтримку, яку здобули в 1999 р.

До весни-літа 2002 р. уряд Еджевіта практично розвалився. Здоров'я прем'єр-міністра (якому на той час було вже 77 років) стало доволі часто його підводити. У травні 2002 р. його двічі госпіталізу-

вали з численними розладами, і близько двох місяців він був неспроможний адекватно виконувати свої обов'язки.

У липні 2002 р. міністр закордонних справ Ісмаїл Джем подав у відставку, щоб сформувати власну Партію нової Туреччини (ПНТ), до якої приєдналися 58 колишніх членів ДЛП, що відкололися від партії і позбавили уряд більшої частини. Лідер Націоналістичної партії дії (НПД) Девлет Бахчелі, який мав гострі конфлікти з рештою уряду через реформу сфери прав людини, котрої вимагав ЄС, раптово збентежив своїх партнерів по коаліції, закликавши до проведення дострокових виборів, які він сподівався виграти. 31 липня 2002 р. більшістю голосів 440 проти 62 (ці голоси очевидно, належали членам ДЛП Еджевіта) парламент проголосував за проведення загальних виборів 3 листопада (Hale, 2007, р. 88–89).

Коли восени 2002 р. виборча кампанія набрала ходу, стало ясно, що ініціатива поступово переходить до рук нового провідного політика.

Реджеп Тайїп Ердоган — член Партії добробуту Неджметіна Ербакана зі студентських років — був успішним мером Стамбулу в період з 1994 по 1998 рр., коли його звинуватили у «розпалюванні ненависті та ворожнечі в релігійній сфері» та засудили до десяти місяців ув'язнення і довічного позбавлення права займати політичні посади (!). Після того, як в 1998 р. Партія добробуту припинила своє існування, Ердоган став лідером т. зв. «відбудовників» у лавах її наступниці — Партії чесноти (ПЧ — «Fazilet Partisi»). Ця група протистояла Ербакану і намагалась надати партії сучасну, прозахідну, ліберально-консервативну орієнтацію, яка водночас зберігала б ісламський відтінок. Після невдалої спроби відбудовників захопити лідерство у Партії чесноти на її перших загальнонаціональних зборах у травні 2000 р. та вимушеної ліквідації самої партії в червні 2001 р., Неджметін Ербакан заснував Партію благоденства (ПБ — Saadet Partisi), яку формально очолив його помічник і довірена особа, Реджай Кутан. Однак, їм вдалося завоювати лише мізерну частину громадської підтримки. Заборона обіймати політичні посади від 1998 р. призвела до того, що Ердоган попри своє беззаперечне лідерство офіційно не міг стати навіть членом парламенту, не кажучи вже про пост прем'єр-міністра.

Таким чином, в Туреччині період від Т. Озала до Р. Т. Ердогана був одним із найбільш складних із точки зору завдань, що стояли перед країною, й тих змін, що дійсно відбулися. З 1991 р. зміни у внутрішній політиці Туреччини почали впливати на її зовнішню політику. Президент переглянув і кардинально змінив один із основоположних прин-

ципів турецької політики, згідно з яким Туреччина не підтримувала з іракськими курдами взагалі ніяких контактів.

Найбільш вагомими наслідками кризи у Перській затоці 1990–1991 рр. були економічні. Т. Озал докладав багато зусиль, щоб надати життєздатності «турецькій моделі». Але економічні збитки від накладення санкцій на Ірак були не єдиними негативними наслідками для «турецької моделі», з якими Анкара зіткнулася після війни в Затоці 1991 р.

Криза у Затоці продемонструвала класичну дилему «турецької моделі» в її турецькому розумінні — проблему узгодження внутрішнього та зовнішнього політичного тиску. З одного боку, громадська думка всередині держави була чітко зорієнтована на те, щоб продовжувати випробувану політику невтручання у конфлікти на Близькому Сході. З іншого боку, зв'язки Туреччини зі Сполученими Штатами та зобов'язання перед Організацією Об'єднаних Націй практично не давали можливості продовжувати такий курс.

3.2. ПРАКСЬКА ПРОБЛЕМА У ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ США ТА ТУРЕЧЧИНИ

Прихід Дж. Буша-молодшого на посаду президента США у січні 2001 р. спочатку не впливав на перспективи поширення «турецької моделі», оскільки нова адміністрація в цілому надавала менше значення відносинам з Туреччиною та політиці на Близькому Сході, ніж адміністрація Клінтона.

Терористична атака на Нью-Йорк та Вашингтон 11 вересня 2001 р. різко змінила пріоритети президента Буша. Безпосереднім наслідком стала активізація інтересу до «турецької моделі», намір зміцнити стратегічне партнерство з Анкарою, значимість і актуальність якого в очах Вашингтону різко зросла.

Уряд Б. Еджевіта та турецький парламент підтримали глобальну кампанію американського президента по боротьбі з тероризмом та подальшу збройну атаку США на режим талібів в Афганістані. Більше того, Анкара з повними підставами наполягала, що має набагато більше досвіду в боротьбі з терористичною загрозою, ніж американці чи європейці.

Всі партії Туреччини, включаючи проісламістську «Партію благоденства» та партію «Справедливість і розвиток» (ПСР), засновану

Р. Т. Ердоганом та його прибічниками у серпні 2001 р., приєдналися до цієї підтримки (Robins, 2003b). У Талібана в Туреччині практично не було прихильників. Тому 10 жовтня 2001 р. турецький парламент схвалив резолюцію, яка у відповідності зі статтею 92 конституції санкціонує відправку військ до Афганістану на допомогу коаліційним збройним силам.

Згідно із пропозицією держсекретаря США К. Пауелла, який відвідав Анкару 5 грудня 2001 р., Туреччина перебрала на себе командування Міжнародними силами сприяння безпеці (МССБ — ISAF — International Security Assistance Force) у Кабулі в червні 2002 р. на шестимісячний період, надіславши для цього 1 400 вояків. На цьому етапі, як зазначив посол США в Анкарі Марк Перріш наприкінці 2001 р., «Турецька реакція на події 11 вересня була саме тією, якої треба було очікувати від стратегічного партнера» (Parris, 2001).

Перші ознаки ускладнень у відносинах партнерів щодо силових засобів розповсюдження «турецької моделі» на Близькому Сході з'явилися, коли американська адміністрація почала серйозно замислюватись над збройною інтервенцією проти Іраку.

Дж. Буш в своєму щорічному посланні до конгресу в січні 2002 р. назвав Ірак частиною «вісі зла», що підтримує світовий тероризм. Туреччині було не важко надати допомогу Сполученим Штатам в Афганістані — віддаленій країні, де турки не мали особливих інтересів, втім могли запропонувати зразок державного розвитку. Але американське вторгнення в сусідній Ірак загрожувало Анкарі набагато серйознішими наслідками, знову розбурхавши всі страхи, які Туреччина переживала під час першої війни в Перській затоці у 1990–1991 рр. (Bal, 2004).

Зміна режиму в Іраку, що спочатку планувалась Вашингтоном як внутрішнє повстання чи заколот, стала частиною політики американського уряду ще у середині 1990-х рр. У 1998 р. це підтвердив Сенат США, одногосно прийнявши «Акт визволення Іраку», за яким іракській опозиції було надано \$97 мільйонів.

Ідея наземного вторгнення війська США в Ірак вперше з'явилась в американсько-турецькому порядку денному в листопаді 1998 р. Ще до цього, 31 жовтня 1998 р. спроби Організації Об'єднаних Націй домогтися від Іраку гарантій знищення всіх запасів ЗМЗ зазнали повного краху, оскільки С. Хусейн в одноосібному порядку оголосив, що на території його держави припинена вся діяльність інспекторів спеціальної комісії ООН із питань ЗМЗ. Уряд США вирішив, що тре-

ба вдатися до жорстких заходів, мотивуючи їх тим, що дії С. Хусейна стали останньою краплею в довгій серії грубих порушень резолюцій ООН Іраком (Hale, 2007, р. 92).

6 листопада 1998 р. Вільям Коен, міністр оборони в адміністрації Білла Клінтона, відвідав Анкару в рамках туру до Великої Британії, Туреччини, Саудівської Аравії, Єгипту, Кувейту та Йорданії. Він зустрівся з міністром оборони Туреччини Ісметом Сезгіном та президентом С. Демірелем. Не вдаючись в деталі, В. Коен заявив, що «США прохатимуть своїх друзів про допомогу у можливій військовій операції проти Іраку», а Сезгін сказав, що Коен «вклав свої думки йому та пану Демірелю». Вірогідно, що саме за результатами цієї зустрічі Коена з Демірелем було складено листа від імені президента Б. Клінтона до президента Туреччини, у якому заявлялося: якщо С. Хусейн продовжить нехтувати ООН, то зміна режиму в Іраку військовими засобами, включаючи втручання наземних сил, буде включена до порядку денного. Генерал Е. Зінні, командувач Центральних сил (CENTCOM), який супроводжував Коена, уточнив, що Сполучені Штати очікують від Туреччини активної участі в такій операції. Демірель відповів, що подібна ідея була б помилковою та ризикованою. Він погодився, що С. Хусейн є загрозою для Туреччини і регіону в цілому, але запропонував, щоб Сполучені Штати, замість вторгнення в Ірак знайшли Саддаму суперника, здатного скинути іракського диктатора внаслідок перевороту. На американських співрозмовників це, вочевидь, враження не справило, оскільки перша спроба перевороту в 1996 р. повністю провалилася (Ritter, 2005, р. 163–167).

Безпосередньою реакцією США була розпочата 17 грудня 1998 р. операція «Лис пустелі», під час якої американські та британські літаки використовували повітряну базу в Інджирліку для здійснення масованих ударів по Іраку.

Незважаючи на спротив Туреччини та відсутність будь-якої підтримки від союзників (за виключенням Великої Британії), адміністрація Б. Клінтона не відмовлялася від ідеї військової операції проти Іраку (Shawcross, 2004).

Продовжувалися міркування в цьому напрямку і після того, як в квітні 1999 р. до влади в Туреччині прийшов уряд Б. Еджевіта, хоча американці знали, що він навряд чи підтримає подібний задум. Клінтон повернувся до цього питання у листопаді 1999 р. Під час свого візиту до Анкари після саміту ОБСЄ він неодноразово говорив Демірелю, що військові заходи проти С. Хусейна не будуть негайними,

але, коли це станеться, США хотіли б бачити Туреччину на своєму боці. Демірель прагнув зміцнити відносини Туреччини із Заходом, але спливав термін його перебування при владі — він знав, що доведеться піти з президентської посади в травні 2000 р. (Hale, 2007, р. 94).

Американська сторона приділяла багато уваги фактору вибору пори року для інтервенції у Ірак. Пентагон вважав, що будь-яке вторгнення в Ірак повинне відбутися впродовж зими і завершитись до весни, щоб уникнути пекучої літньої спеки. Однак у листопаді 1999 р. мали відбутися чергові президентські вибори у США і новий президент мав обійняти посаду в січні наступного року. Починати війну проти Іраку в таких умовах було неможливо. Отже, коли у січні 2001 р. Б. Клінтон пішов із посади, питання залишилось відкритим.

У республіканській адміністрації ідея застосування військової сили проти Іраку не була виключно наслідком шоку 11 вересня 2001 р. Консерватори у Конгресі та міністр оборони Дональд Рамсфелд і до цього виступали за повалення режиму С. Хусейна шляхом вторгнення. Після подій 9/11 змінилось те, що до цієї думки пристав і президент Дж. Буш-молодший. На підтримку плану інтервенції рішуче виступили Д. Рамсфелд та ідеологи неоконсервативного табору — заступник міністра оборони П. Вулфовіц та Д. Фейт. Обережної та стриманої позиції дотримувалися держсекретар К. Пауелл та його заступник у держдепартаменті Річард Ермітідж, але в принципі держсекретар зовсім не відкидав ідею збройного вторгнення (Meuer, 2005, р. 220–250). Покинувши свою посаду в 2005 р. Пауелл скаржився, що його неодноразово виключали з процесу прийняття рішень у Вашингтоні.

В Анкарі Б. Еджевіт виступав проти війни з Іраком, так само, як і тоді, коли цю ідею висувала адміністрація Клінтона. Еджевіт попереджав про небезпеку вторгнення в Ірак, що може призвести до розпаду цієї країни і дестабілізації всього регіону. В Туреччині існували й інші думки, наприклад, пропонувалося, щоб Анкара підтримала США, якби був би доведений зв'язок між Іраком та терористичними атаками та/або Вашингтон здобув б підтримку і дозвіл на вторгнення Ради Безпеки ООН (Bal, 2004, р. 137–141). Оскільки жодна з цих умов дотримана не була, турецька позиція залишилася непевною.

Питання Іраку знову вийшло на перший план, коли 5 грудня 2001 р. Анкару відвідав Колін Пауелл. Держсекретар дипломатично стверджував, що «ми ні про що не просили Туреччину, оскільки президент Буш не надав жодних рекомендацій чи рішень». Цьому важко

повірити. Повідомлялося, що Еджевіт начебто сказав Пауеллу про занепокоєння Туреччини самою ідеєю вторгнення (Park, 2005, р. 23).

Під час свого першого візиту до Вашингтона 16 січня 2002 р. Еджевіт після обговорення з віце-президентом Річардом Чейні проBLEM Кіпру почув від нього про підозри, що С. Хусейн продовжує виготовлення зброї масового знищення та підтримує терористичні рухи. Отже, коли всі дипломатичні заходи вичерпаються (чого чекати залишається недовго), військові дії стануть неминучими. У відповідь Б. Еджевіт заявив, що Туреччина не підтримує режим С. Хусейна, але пріоритетом для неї є збереження територіальної цілісності Іраку.

Головним острахом Анкари, очевидно, було те, що у випадку падіння режиму С. Хусейна Ірак виявиться розділеним на частини, а іракські курди спробують захопити контроль над Кіркуком та Мосулом. Перше місто, завдяки своїм важливим нафтовим резервам, могло стати основою незалежної курдської держави, що загрожувало катастрофою для намагань Туреччини контролювати власну курдську меншину. Насправді, опозиція курдській незалежності чи навіть широкій автономії в складі федеративної держави, а також спротив курдському контролю над Кіркуком були двома наріжними каменями, які визначали ставлення Туреччини до майбутнього Іраку та її бажання сприяти розповсюдженню «турецької моделі» (Park, 2005, р. 23). Ці побоювання підсилювались тим, що водночас керівництво іракських курдів вело переговори з Пентагоном, вимагаючи курдської влади над Кіркуком в обмін на допомогу американцям у боротьбі з режимом С. Хусейна. Дж. Буш запевнив Б. Еджевіта, що у найближчий час військова операція проти Іраку не планується, а якщо вона й трапиться, то США неодмінно спершу проконсультуються з Туреччиною, при цьому територіальну цілісність Іраку буде збережено, хоча держава може набути федеративної форми. Але Еджевіт не дочекався в Вашингтоні будь-яких гарантій економічної допомоги від США в якості компенсації за збитки, які турки неминуче понесуть внаслідок війни в Іраку (Hale, 2007, р. 94).

19–20 березня 2002 р. Р. Чейні відвідав Анкару — це була остання зупинка в його турі близькосхідними столицями, що був призначений з'ясувати реакцію на заплановане вторгнення в Ірак. За словами Б. Еджевіта, віце-президент США знов запевнив його, що ніякої воєнної операції «в найближчому майбутньому» не передбачається, але якщо вона відбудеться, то Вашингтон обов'язково «поставиться з розумінням» до економічних побоювань Туреччини. Адміністрація

Дж. Буша вже тоді серйозно розглядала атаку на Ірак. Вона також знала про острахи Еджевіта, однак, вірогідно, на цьому етапі активна участь Туреччини в операції не планувалася. Водночас Еджевіт намагався відвернути небезпеку американської атаки на Ірак, вмовляючи С. Хусейна дозволити ООН відновити програму збройних інспекцій. 1 лютого 2002 року він надіслав іракському диктатору листа з цього питання, але отримав із Багдаду різку відмову (Hale, 2007, p. 97).

Військові планувальники США продовжували плекати ідею атаки на Ірак і вірили, що зможуть здобути підтримку Туреччини. У середині червня 2002 р. турецьке посольство у Вашингтоні повідомило Анкарі, що США гарантовано нападуть на Ірак, — зі згоди ООН чи без неї. При цьому США воліли б заручитися турецькою підтримкою, але її відсутність вторгнення не зупинить. Це стало ще більш очевидним 14–17 липня, коли П. Вулфовіц відвідав Туреччину і мав розмову з Ш. Порелем, котрий незадовго до цього змінив І. Джема на посаді міністра закордонних справ в уряді Еджевіта, та представниками інших політичних сил, включаючи Абдуллу Поля. За деякими повідомленнями, Вулфовіц уже мав план вторгнення в Ірак у своєму портфелі, але дав зрозуміти турецькій стороні, що на даному етапі ще не прийнято остаточних рішень. Під час перемовин Вулфовіца з керівництвом турецького генерального штабу та з міністром закордонних справ турецька сторона переконувала американців, що після повалення режиму С. Хусейна США не повинні допустити заснування в Іраку незалежної курдської держави і мають піклуватися про безпеку і економічні інтереси Туреччини. Вони розуміли, що збройні сили Сполучених Штатів хочуть використати турецьку територію для вторгнення в Ірак, оскільки це суттєво полегшувало їхню задачу. В умовах, коли невдовзі мала відбутися зміна турецького уряду, Вашингтон розраховував, що завдяки традиційно тісним відносинам з американськими збройними силами, турецькі військові зможуть переконати наступний уряд дотримуватися плану США. В свою чергу, Туреччина прагнула отримати від США підтримку турецької заявки на початок переговорів про вступ до ЄС, допомогу в вирішенні курдського питання й була згодна на просування «турецької моделі», але мирними засобами. Більш повну картину американських намірів отримав Угур Зіяль, заступник міністра закордонних справ Туреччини, який перебував у Вашингтоні 26 серпня 2002 р. і мав розмову з Д. Рамсфелдом через відеозв'язок (Рамсфелд на той час перебував поза межами міста). Хоча на тому етапі ще не було остаточного рішення стосовно вторгнення в

Ірак, Рамсфелд повідомив Зійяля, що план США, зокрема, передбачає транспортування в північну частину Іраку приблизно 75–80 тис. вояків через турецьку територію. Приготування мають розпочатися за кілька місяців до вторгнення, щоб встигнути поліпшити стан аеродромів, портів, шляхів та залізниць в частині Туреччини, що з'єднує середземноморське узбережжя з іракським кордоном.

Наприкінці вересня генерал Ч. Уолт, заступник командувача збройних сил США в Європі, розкрив деякі деталі, підтвердивши, що у випадку затвердження плану вторгнення 80 тис. військових будуть перекинуті до Іраку через Туреччину за допомогою 250 одиниць повітряної техніки, для чого планується використати не тільки Інджірлік, але й одинадцять інших повітряних баз по всій території Туреччини (Hale, 2007, р. 98–99). Очевидно, що така пропозиція стала шоком для турецької сторони, яка до того часу вважала, що США обмежаться турецькими аеродромами для транзиту відносно незначної кількості збройних сил. Із точки зору Анкари, Вашингтон вимагав карт-бланш на ведення війни. У меморандумі від 15 жовтня міністр закордонних справ зазначив, що така операція стане безпрецедентним випадком в історії Турецької Республіки. Підкреслювалося, що громадська думка буде однозначно цілком проти, а дану операцію слід починати лише за умови підтримки з боку ООН. Еджевіт поділяв цю точку зору. Коли 19 листопада він передавав прем'єрське крісло Абдуллі Гюлю, то останньої його порадою своєму наступнику було не втручатися в Ірак (Hale, 2007, р. 99).

У той час американці не пропонували Туреччині направити її війська для безпосередньої участі у бойових діях в Іраку. Цю пропозицію висунула турецька сторона, спочатку у вигляді плану спорудження низки таборів для біженців в північному Іраку та на прикордонних територіях Туреччини. Цей план викликав у американців найменший ентузіазм і вони погодились на нього дуже неохоче, тому що надто він далеко відстояв від експорту «турецької моделі» силовими засобами. У турків були свої мотиви — зокрема, вони хотіли мати війська в північному Іраку, щоб не дати курдам здобути незалежність та, напевно, отримати певний важіль тиску на позицію США. В Анкарі багато хто був занепокоєний тим, щоб не допустити повторення кризи з біженцями на кшталт тієї, що виникла в квітні 1991 р. Із цією метою в жовтні 2002 р. турецька армія почала концентруватися на кордоні з Іраком і до грудня досягла кількості в 50 тис. військовослужбовців (Park, & Cornish, 2004, р. 81–82). 5 жовтня на зустрічі в президентському

особняку президент Сезер, прем'єр-міністр Еджевіт, міністр закордонних справ Гюрель та командувач турецьких збройних сил генерал Хілмі Озкьок домовились ввести турецькі війська до Іраку не чекаючи американців, але зрештою від цього плану довелось відмовитись через наближення виборів.

Турецька політика ще більше ускладнила ситуацію підтримкою претензії Іракського туркоманського фронту (ІТФ) на участь у розподілі влади в Іраку після повалення режиму С. Хусейна. Лідери ІТФ заявляли, що, якщо курди можуть мати власне самоуправління на півночі країни, то й туркомани також здатні мати таке самоуправління з центром у Кіркуку, який вони вважають своєю історичною батьківщиною. Під тиском Туреччини та в умовах опозиції КДП восени 2002 р. ІТФ із запізненням приєднався до спонсорованої Сполученими Штатами іракської опозиції (Park, & Cornish, 2004, p. 82–83).

Водночас Еджевіт, Сезер та генерал Озкьок також погодились, що будь-які спільні дії залежатимуть від рішення ООН. Ця позиція Туреччини не враховувалась конгресом США, коли 11 жовтня він затвердив резолюцію, що надавала адміністрації Буша право розпочати військову операцію проти Іраку без дозволу ООН. Тим не менш, президент Сезер продовжував наполягати на цій умові, коли президент Буш зателефонував йому 24 жовтня.

21–22 жовтня командувачі збройних сил США генерал Т. Френкс (в Перській затоці) та генерал Дж. Релстон (в Європі) відвідали Анкару для переговорів із генералом Озкьоком. Останній нагадав своїм співрозмовникам: армія сама по собі не може нічого обіцяти, оскільки втілення плану залежатиме від рішення турецького парламенту згідно зі статтею 92 конституції. Тому прийняття будь-якого рішення слід відкласти до проведення виборів. Таким чином, владні кола Анкари отримали повне уявлення про наміри США, але коли Туреччина йшла на виборчі дільниці 3 листопада 2002 р. відповіді на головні питання ще не було. З американського боку потреба досягти угоди з Туреччиною означала, що запланована дата вторгнення, попередньо призначена на січень 2003 р., мала бути відкладена аж до другої половини березня (Meuer, 2005, p. 261–262).

Незважаючи на те, що у відносинах між Туреччиною та США з приводу Іраку ще восени 2002 р. назрівали серйозні тертя, під час турецької передвиборчої кампанії у жовтні — листопаді цьому питанню практично не приділялося ніякої уваги. Основні турецькі партії утримувались від будь-яких заяв на цю тему. Результати опитувань

громадської думки показували явну перевагу партії «Справедливість і розвиток», яка йшла до перемоги на виборах. Партія у своїй виборчій програмі обмежилася заявою, що прагне зберегти територіальну цілісність Іраку та виступила за те, щоб іракський уряд повністю підкорився рішенням ООН щодо роззброєння С. Хусейна. Така нерішучість заклала першопричини подальшої кризи «турецької моделі» у її американській інтерпретації. Специфічні пропозиції, що США висували Туреччині, не були відомі широкому загалу, а президент Буш сам не схвалив конкретного рішення щодо Іраку, тому Анкарі важко було визначитися зі своєю позицією.

Партія «Справедливість і розвиток» повністю відмовилась від колишніх закликів Ербакана до ісламського порядку і стала виступати за покращення ситуації з правами людини та вступ Туреччини до ЄС. Під час передвиборчої кампанії ПСР лідувала в опитуваннях, бо мільйони виборців розчарувалися в урядових партіях і вирішили віддати свої голоси ПСР як найкращій альтернативі, що мала хороші шанси на перемогу. Основна заслуга у цьому належала Ердогану, який, будучи прекрасним оратором, зміг домогтися підтримки майже всіх тих, хто раніше голосував за Партію добробуту та її наступниць, а також переконав більшу частину ліберальних правоцентристів. Після того, як після виборів голоси були підраховані, виявилось, що ПСР виграла з величезним відривом. Жодна з колишніх правлячих партій не змогла подолати 10 % бар'єр, який був їм потрібен, аби отримати хоч якісь місця в парламенті. Близько 46 % голосів розподілились між партіями, які не набрали 10 % голосів (а тому вибули з перегонів), і завдяки цьому ПСР зайняла в парламенті 363 місця з 550, набравши на виборах 34,3 %. Оскільки єдиною партією, яка подолала 10 % бар'єр крім ПСР, стала лівоцентристська Республіканська народна партія (РНП), то вона, здобувши на виборах всього 19,4 % голосів, отримала 178 місць в парламенті. Перемога ПСР на виборах вперше з 1991 р. дала Туреччині однопартійний уряд, що мав міцну більшість в парламенті. 16 листопада 2002 р. тимчасовим прем'єром став помічник Ердогана — Абдулла Гюль.

11 грудня 2002 р. парламент прийняв поправку до статті 86 турецької Конституції, видаливши пункт, який забороняв особам, звинуваченим у ідеологічній та анархічній діяльності (під це визначення підпадала і стаття, за якою звинуватили Ердогана в 1998 р.), бути парламентськими кандидатами (Robins, 2003b). Водночас Центральна виборча комісія, як орган, що спостерігає за виборами в Туреччині,

наказала провести повторні вибори в південно-східній провінції Сіірт через серйозні порушення, виявлені при голосуванні у листопаді. Це дозволило Ердогану успішно взяти повторну участь у виборах у Сіірти 9 березня 2003 р. і зайняти посаду прем'єр-міністра 12 березня, а Абдулла Гюль став міністром закордонних справ.

Р. Т. Ердоган і А. Гюль, як і Б. Еджевіт, спочатку були далекі від підтримки американського плану вторгнення, вважали, що Туреччина піде на співпрацю лише в випадку схвалення Радою Безпеки ООН. 8 листопада 2002 р. Рада Безпеки прийняла Резолюцію № 1441, в якій запропонувала Іраку «останню можливість виконати свої зобов'язання по роззброєнню» та пригрозила «серйозними наслідками» у разі невиконання цих умов. Однак дана резолюція конкретно не передбачала використання військової сили в разі невиконання Іраком поставлених вимог (Резолюція СБ ООН 1441).

Ще більшу невизначеність внесло те, що на той час увага Туреччини була зосереджена скоріше на ЄС, ніж на Іраку, оскільки 12–13 грудня мало відбутися засідання Європейської Комісії, на якій вирішувалося питання про початок переговорів із Туреччиною про вступ до ЄС. На цьому засіданні турки отримали досить обнадійливі рішення. Але було втрачено цінний час для вирішення проблем, пов'язаних з Іраком.

Зі свого боку, Пентагон дійшов висновку, що прихід ПСР до влади в Туреччині підвищив шанси на досягнення угоди з Анкарою. 3 грудня П. Вулфовіц прибув до Анкари, де розкрив додаткові деталі американського плану. Фрагменти цього плану були опубліковані в пресі 13 грудня, і таким чином про нього вперше стало відомо широкій громадськості. У розмові з Абдуллою Гюлем Вулфовіц окреслив трьохступеневий процес, в рамках якого збройні сили США, перш за все, мали вивчити бази, порти та комунікації в Туреччині, а потім перейти до другого етапу — підготовки плацдарму, під час якого визначені об'єкти мали бути приведені у стан, який би відповідав потребам американських військ. Третя стадія полягала в розміщенні повітряних і наземних військ (на той момент закріплених у кількості 60 тис. вояків). Після візиту до Анкари Вулфовіц оголосив, що «підтримку Туреччини забезпечено», але насправді уряд все ще був дуже обережним і відмовився надати США будь-які гарантії допуску військ на турецьку територію. Гюль погодився втілити перший етап плану, не гарантуючи згоди Туреччини на наступні два, а уряд дав на це згоду 18 грудня 2002 р. (Park, & Cornish, 2004, p. 81).

Хоча Ердоган на той момент ще не був прем'єр-міністром, а офіційно займав посаду лише голови своєї партії, президент Буш прийняв його у Білому Домі 10 грудня 2002 р. Це було безпрецедентною подією в практиці американо-турецького партнерства: вперше турецького політика, який не був членом парламенту або уряду, запросили до резиденції президента, що було однозначним жестом на підтримку його та ПСР напередодні виборів. Плекаючи надію на допомогу нових лідерів у конфронтації з Іраком, адміністрація зображала ПСР та Туреччину як «випромінюючий світло зразок демократичної поміркованої мусульманської сили на Близькому Сході». На Ердогана покладалася функція регіонального лідера антисаддамівської коаліції держав. Самоочевидною для Вашингтону виглядала участь Туреччини у майбутній війні в Іраку (Walker, 2008, р. 96). Однак, пізніше Ердоган заперечував, що дав будь-які конкретні обіцянки американському президенту, лише пояснив, що дуже важливо переконати інші мусульманські країни приєднатися до антисаддамівської коаліції. Застереження Ердогана відображали серйозну опозицію багатьох членів його власної партії планам США. Звичайно, на членів правлячої партії, котрі були депутатами парламенту, справили неабияке враження результати громадських опитувань, які в грудні 2002 р. показали, що 85 % населення виступали проти очікуваної воєнної кампанії проти Іраку, а до січня 2003 р. ця цифра зросла до 94 % (Uslu, Toprak, Dalmış, & Aydın, 2005).

На зустрічі з А. Полем 23 грудня 2002 року керівництво Генерального штабу Туреччини навело низку можливих сценаріїв розвитку подій. Всі вони зводилися до того, що США вторгнуться в Ірак у будь-якому випадку, тому Туреччина не може залишитися осторонь. Кількість військ США, яким було би дозволено розміститися в Туреччині, пропонувалося зменшити від запланованих Пентагоном. А. Гюль не погодився з військовими, мотивуючи це тим, що не зможе отримати підтримку власної партії. Тим не менш, турецьке військове командування продовжувало просувати американський план, включивши до нього свою пропозицію про те, щоб в ході операції турецькі війська окупували пояс безпеки в північному Іраку на відстані 30–40 кілометрів від кордону, з чим американська сторона до того не погоджувалась (Hale, 2007, р. 104–105). Ця ідея відображала план, висунутий Т. Озалам ще в квітні 1991 р., згідно з яким треба створити обмежену «зону безпеки» на південь від турецько-іракського кордону з метою охорони курдських біженців. Це задало тон наступним пере-

говорам. У Туреччині, на відміну від інших країн, основні суперечки розгорілись не через те, чи має С. Хусейн зброю масового знищення та представляє загрозу для своїх сусідів, а чи доцільно у політичному плані підтримати Сполучені Штати, які наразі виглядали дуже рішуче налаштованими на вторгнення в Ірак — з Туреччиною чи без неї, не чекаючи наступної резолюції ООН, яка закріпила б результати резолюції № 1441.

Упродовж січня 2003 р. значні дипломатичні зусилля Туреччини були спрямовані на те, щоб спробувати відвернути війну з Іраком шляхом налагодження прямих зв'язків із іракським урядом та створення коаліції близькосхідних країн, котра тиснула би на С. Хусейна. Складнощі, з якими вона стикнулася, полягали в тому, що, хоча жоден із близькосхідних урядів, до яких звернулася Туреччина, не підтримував С. Хусейна, але в той же час жоден не хотів, щоб цю країну окупували США, і ніхто з них не був готовий окремо застосувати військову силу. 23 січня Туреччина призначила зустріч в Стамбулі з міністрами закордонних справ Йорданії, Сирії, Саудівської Аравії, Ірану та Єгипту. На цій зустрічі закликали іракський уряд «повністю і безповоротно усвідомити свою відповідальність у відновленні миру та стабільності у регіоні», а також наголосили на необхідності збереження територіальної цілісності Іраку. Остання заява була особливо цінною для Туреччини, оскільки підтвердила, що жоден з турецьких сусідів не підтримує створення незалежної курдської держави. Але головної мети — відвернути війну — досягти не вдалося.

Водночас уряд продовжував докладати всіх можливих зусиль, щоб переконати С. Хусейна відступити, незважаючи на впевненість єгипетського президента Хосні Мубарака, що ці спроби безнадійні, а зустріч, яку Бюлент Еджевіт організував із міністром закордонних справ Іраку Таріком Азізом у жовтні 2002 р., не принесла ніяких результатів. 11 січня А. Пюль надіслав іракському диктаторові листа, в якому зазначив, що це остання можливість запобігти війні, та закликав повністю підкоритися всім резолюціям ООН. Цей лист був доставлений до Багдаду державним міністром Кюршадом Тюзменом, який офіційно був головою торговельної делегації (турки вважали, що лише в такий спосіб можна бути впевненими, що С. Хусейн цього листа прочитає). Саддам відповів, що краще би Туреччина переконувала не його, а США не вторгтися в його країну. Пізніше, 3 лютого заступник Саддама Таха Яссін Рамазан та новий міністр закордонних справ Наджи Сабрі відвідали Анкару для проведення таємних переговорів з А. Пюлем,

міністром закордонних справ Яшаром Якішем та Угуром Зійялем, але ця зустріч знову не принесла жодних результатів з іракської сторони. З'явилися свідчення, що Поль навіть запропонував Саддаму гарантувати його особисту безпеку в Туреччині чи іншій країні у випадку, якщо він відступить, причому уряд США вже тоді про це знав. На цьому етапі турецькі військові командувачі все ще дуже прохолодно ставились до американського плану. Наприклад, на початку січня генерал Озкьок заявив: «така війна суперечила б інтересам Туреччини ... Я не чув, щоб хтось сказав: нехай буде війна» (Hale, 2007, р. 104–105). Такої ж позиції дотримувався й Абдулла Поль.

Тим не менш, 31 січня 2003 р. Рада національної безпеки в Анкарі зробила важливий крок на шляху до війни, погодившись, що, хоча для Туреччини було би вигідним мирне вирішення іракської кризи й «військовий варіант безсумнівно матиме прикрі результати з точки зору регіональних держав», уряду рекомендовано подати у парламент резолюцію, яка санкціонувала би «військові заходи, що можуть бути необхідними для захисту національних інтересів Туреччини». Рада національної безпеки також зазначила, що «міжнародна легітимність» буде одним із «основних принципів, що визначатимуть позицію Туреччини», не оговорюючи конкретно, що це означало би прийняття чергової резолюції Радою Безпеки ООН (Hale, 2007, р. 105).

На цьому етапі стало зрозуміло, що лідери ПСР та військові генерали дійшли висновку, що, хочеться їм цього чи ні, але найкраще для Туреччини частково погодитися з американським планом. Складність полягала в тому, що вони не були впевнені, чи вдасться їм переконати у цьому свою власну партію в парламенті. 5 лютого Ердоган заявив парламентській групі ПСР, що Туреччина не може собі дозволити залишатися осторонь очікуваної воєнної операції, якщо вона хоче мати хоч якийсь вплив на подальші події, (отже, й долю «турецької моделі») — схожі слова казав і Т. Озал у вересні 1990 р. На наступний день уряд подав на затвердження парламенту резолюцію, яка мала затвердити другий етап трьохступеневого процесу, котрий дозволив би збройним силам США здійснити модернізацію турецьких портів, повітряних баз та транспортних вузлів. Утім, турецька підтримка Сполученим Штатам під час очікуваної атаки на Ірак не гарантувалася. При голосуванні резолюція була ухвалена голосами 318 з 517 депутатів, присутніх на засіданні, 193 проголосували проти і 16 утрималися (Hale, 2007, р. 105). Голосування підтвердило, що всередині правлячої партії багато хто був проти

американського плану. Однак, цей факт не був відповідним чином сприйнятий Вашингтоном.

Згідно з резолюцією, особовий склад та обладнання збройних сил США почали прибувати до Туреччини 12 лютого 2003 р. Водночас, аби забезпечити себе від можливого превентивного удару Іраку, уряд Анкари звернувся до НАТО за наданням оборонної підтримки згідно з Північноатлантичним договором. Ця підтримка передбачала поставку протиповітряних зенітних ракетних комплексів «Петріот» (саме по них звернулася Анкара до НАТО й під час протистояння з Сирією у 2012 р.), літаків спостереження «AWACS», а також медикаментів та експертів на випадок можливої хімічної чи біологічної атаки. Спочатку цей запит був заблокований Францією, Німеччиною та Бельгією, що спровокувало гостру критику Д. Рамсфелда та президента Дж. Буша на адресу «старої Європи». Однак 16 лютого Лорд Робертсон, Генеральний секретар НАТО, отримав можливість обійти цю перепону, прийнявши необхідне рішення на військовій раді НАТО, в якій Франція не була представлена. Німеччина і Бельгія відмовились від своїх заперечень і допомога Туреччині була ухвалена та надана (Hendrickson, 2006, p. 134–136).

Хоча переговори турецького та американського урядів тривали весь лютий 2003 р., два фактори затримували досягнення угоди і створювали для неї серйозну перепону. Першим фактором із березня 2002 р. були турецькі вимоги фінансової компенсації, яка мала покрити очікувані втрати країни. Такий підхід виник тому, що багато хто в країні вважав: Туреччина не отримала адекватної компенсації за свої економічні збитки через війну 1991 р. Другим фактором — шок Туреччини, що залишилася без допомоги після економічного колапсу 2001 р.

13–14 лютого делегація під керівництвом Яшара Якіша та Алі Бабакана, державного міністра зі спеціальними повноваженнями у сфері економіки, відвідала Вашингтон для переговорів із держсекретарем К. Пауеллом, його політичним радником М. Гроссманом, та високими посадовцями з міністерств фінансів та економіки. Повідомлялось, що турецька сторона запросила \$92 мільярди, щоб компенсувати потенційні втрати Туреччини впродовж п'яти років після очікуваної війни. Американська пропозиція навіть не наближалася до цих цифр: до 20 лютого США пропонували \$6 мільярдів грантами і \$10 мільярдів позиками, що було дуже далеко від турецького запиту, і питання залишилось невирішеним (Park, 2004a, p. 499–500).

Тривалі торги з приводу фінансових стимулів серйозно затримали рішення турецького парламенту, що потягнуло за собою втрати часу та роздратування американської сторони. 4 лютого А. Гюль заповнив віце-президента Р. Чейні, що подасть проект резолюції до парламенту до 18 лютого, і адміністрація Буша наполягала на цій даті, але дотриматись її не вдалося. Оскільки парламент йшов на святкові канікули (Курбан-Байрам), то голосування можна було провести не раніше 25 лютого. А на цей час приблизно три десятки американських кораблів, навантажених танками та важким обладнанням, плюс 35 тис. солдатів четвертої піхотної дивізії армії США вже прибули на східне узбережжя Середземного моря і чекали дозволу розвантажитися в турецьких портах, причому один день простою коштував Сполученим Штатам \$1,5 мільйони (Hale, 2007, p. 108).

Друга і більш серозна загроза плану вторгнення на півночі полягала в тому, що інтервенції турецьких військ рішуче протистояли іракські курди. Американська сторона, очевидно, з самого початку знала про це. Під час свого візиту до Анкари в грудні 2002 р. П. Вулфовіц заявив, що жодна зі сторін, включаючи іракських курдів, не повинна одноосібно володіти Кіркуком але було б неправильно, якби турецькі війська самостійно вторглися в північний Ірак. Він додав, що необхідно провести переговори між Туреччиною, США та лідерами іракських курдів, щоб скоординувати політику та узгодити крайні дозволені межі (пункти), до яких можуть дійти сторони. Однак ніяких переговорів по цьому питанню з іракськими курдами не проводилось. Але в грудні 2002 р. КДП та ПСК узгодили спільну позицію, на основі якої вони закликали до створення зони курдського самоуправління в складі вільної іракської федерації, в якій курди мали б свої збройні сили, Кіркук виступав би в якості їхньої столиці, і вони мали б конституційне право відокремитись від Іраку. Як підмітив Генрі Кіссінджер, «курди вбачають лише мікроскопічну відмінність між самоуправлінням і незалежністю» (Robins, 2003b, p. 563), що є неприйнятним для турецьких політиків.

Щоб втілити план вторгнення в Ірак в життя, 8 лютого Пентагон підготував список військ, які він хотів би розмістити в Туреччині. Це створило підґрунтя для того, щоб два уряди підготували ще три меморандуми про взаєморозуміння, котрі вдалося підписати лише 1 березня, в той самий день, коли в парламенті відбувалося доленосне для американського варіанту «турецької моделі» голосування. Ці меморандуми торкалися відповідно військових, політичних та економіч-

них аспектів. У військовій частині максимальна кількість збройних сил, яку США могли надіслати до Туреччини чи через Туреччину до Іраку зменшувалась до 62 тис. Військово-повітряні сили США могли розмістити 255 бойових літаків та 65 гелікоптерів на турецьких базах у Інджірліку, Діярбакирі та Батмані. Анкарі дозволялось розмістити 60 тис. своїх військ в північному Іраку під турецьким командуванням, але з обов'язковою умовою координації із США, щоб окупувати «буферну зону» в 30 кілометрів, яка в разі необхідності могла бути збільшена до 40 кілометрів. У політичній частині територіальна цілісність Іраку мала бути збережена, а туркоманська меншина визнана «складовим елементом» іракської нації. Збройні сили США зобов'язувалися не допустити захоплення Мосула та/або Кіркука курдськими повстанцями, а турецькі війська не мали права входити в ці два міста. Майбутня політична структура країни мала визначатись «всім народом Іраку», і в державі планувалось створити єдину іракську національну армію. Після інтенсивних переговорів було погоджено, що американська сторона надасть Туреччині \$6 мільярдів грантами і \$24 мільярди кредитними гарантіями, що не відповідало очікуванням Анкари (Park, 2004a, p. 508).

Жоден із цих меморандумів не міг набрати силу, доки турецький парламент не затвердить резолюції, якої вимагала стаття 92 Конституції, але турецькому уряду не вдалося домогтися її узгодження аж до 24 лютого. В резолюції наголошувалося, що військова сила є крайнім заходом, який слід пускати в дію лише після того, як всі дипломатичні зусилля зазнають невдачі, присутність збройних сил США на турецькій території мала бути тимчасовою, а головна ціль полягала в тому, щоб не допустити масового потоку біженців із Іраку. Уряд усвідомлював, що йому потрібно було подати цей проект якомога переконливіше, оскільки на початок лютого приблизно половина членів кабінету міністрів виступала проти плану. Заступник прем'єр-міністра Ертугруль Яльчінбайір, спікер Бюлент Арінч та президент Сезер відкрито виступали проти, основуючи свою позицію на тому, що атака на Ірак не має міжнародної легітимності (тобто прямої підтримки Ради Безпеки ООН).

Крім того, Ердоган та Гюль були не впевнені в тому, що депутати з парламентської фракції їх власної партії підтримають резолюцію. Опозиція з боку Республіканської народної партії передбачалась самою собою. 12 лютого Ердоган підтвердив, що він частково погоджується з президентом Сезером, отже парламент затвердить чи не затвер-

дить подану до нього резолюцію в залежності від розвитку ситуації і рішення Ради Безпеки ООН. Коли 25 лютого резолюцію все ж було подано до парламенту, Ердоган заявив на закритому засіданні своєї партії, що це не буде «групове рішення» (на кшталт засідання особливої важливості, за неявку на яке накладається дисциплінарне стягнення), а саме питання буде вирішуватись «за переконаннями» (Park, 2004a, p. 509). Оскільки урядові лідери мали з цим певні складнощі, то вони вирішили відкласти голосування резолюції до 1 березня, щоб воно відбулося після засідання Ради національної безпеки 28 лютого. Очевидно, вони поклали свої сподівання на те, що, оскільки Рада виражала в основному точку зору військового командування, яке до цього часу підтримувало (хоч і неохоче) план США та продемонструвало готовність висловити підтримку на попередньому засіданні РНБ 31 січня, то від нього можна було очікувати позитивних рекомендацій на користь плану, завдяки яким можна було би здобути підтримку членів ПСР, котрі до цього виступали проти.

Основний недолік такої тактики полягав у тому, що уряд намагався уникнути відповідальності і перекласти весь тягар непопулярного рішення на плечі військових. Ця тактика себе не виправдала. Турецьке військово командування більше за все непокоїлось американськими планами надання важких озброєнь курдам в Іраку. Замість того, щоб чітко і ясно виступити на підтримку резолюції, як на те сподівався уряд, Рада національної безпеки на засіданні 28 лютого так і не змогла прийняти будь-які конкретні рекомендації. Пізніше генерал Озкьок повторив свою точку зору про те, що він не хотів би, аби хтось вважав, що армія чинить тиск на демократичну волю парламенту. Якщо називати речі своїми іменами, то виявилось, що генерали, як і політики, не захотіли брати на себе відповідальність за непопулярне рішення.

Ця нерішучість розчарувала уряд, тим не менш, він подав резолюцію на розгляд закритого парламентського засідання 1 березня. Уряд вирішив, що вже занадто пізно відступати. Анонімне електронне голосування в парламенті продемонструвало глибокий розкол — 264 голоси «за», 250 — «проти», 19 — утримались і 13 — відсутні. Для схвалення резолюції кваліфікованою (загальною) більшістю не вистачило голосів.

Рішення Туреччини викликало розчарування і гнів у Пентагоні, де чекали зовсім інших результатів. П. Вулфовіц назвав рішення парламенту «великою, великою помилкою». У своєму інтерв'ю на турець-

кому телеканалі він навіть заявив, що Туреччина «готова, вочевидь, піти на угоду з Саддамом Хусейном», і вимагав: «Дайте нам Туреччину, яка здатна взяти на себе відповідальність і сказати: Ми помилились». Він також розкритикував турецьких військових, що не змогли відіграти «роль лідера» і не спромоглися висловити рішучу підтримку плану вторгнення 28 лютого. «Вперше, — вважає фахівець із державного департаменту США Джошуа Уокер, — парламент відверто підризав крила своєму стратегічному союзнику, всупереч урядовому тиску» (Walker, 2008, p. 96).

З турецького боку Т. Ердоган відкинув звинувачення у тому, що Туреччина начебто зробила помилку, але він та його колеги все ще не мали конкретної політики щодо Іраку, і, очевидно, були занепокоєні тим, що втратять вплив на післявоєнну ситуацію, на долю «турецької моделі». Намагаючись цього уникнути, вони були готові подати до парламенту ще одну резолюцію, яка би хоч якось відповідала вимогам США. Проте вони вважали, що в них ще є достатньо часу до того, як США розпочнуть вторгнення в Ірак. Крім того, їх думки були зосереджені на зміні уряду, що мала відбутися після повторного туру голосування, котрий за збігом обставин припав на 9 березня. Тому відклали подання нового проекту резолюції до парламенту, доки новий уряд на чолі з Ердоганом не буде сформований і не отримає вотум довіри в парламенті 18 березня.

Нова резолюція була подана до парламенту вже після того, як 16 березня відбувся саміт на Азорських островах, а наступного вечора президент Буш оголосив, що у С. Хусейна є 48 годин на те, щоб покинути свою країну чи зустріти неминучу війну.

Турецький уряд зрозумів всю терміновість ситуації, але зміг подати нову резолюцію лише 20 березня, через кілька годин після того, як розпочалося вторгнення в Ірак. На цей раз резолюція була ухвалена і здобула істотну підтримку — 332 голоси «за», 202 «проти» і один утримався. Але було надто пізно і цей проект вже не вписувався в американські плани.

Резолюція дозволила США та Великій Британії використовувати турецький повітряний простір для того, щоб атакувати цілі на території Іраку з авіаносців у Середземному морі чи віддалених британських баз — всі держави-члени НАТО дозволяли те саме. Крім того, резолюція містила дозвіл турецьким військам вторгнутися на територію Іраку «для того, щоб ефективно використовувати силу з метою стримування» (кого саме стримувати, не оговорювалось) — це була та

частина початкового плану, якої найменше хотіли американці (Hale, 2007, p. 113–115).

Звичайно, сам факт ухвалення резолюції ще не визначав майбутньої ролі Туреччини в Іраку. Турецькі дипломати 21 березня погодились на те, щоб США використовували їх повітряний простір, відмовившись при цьому від значної турецької військової присутності в північному Іраку. Після повідомлення про те, що 22 березня Туреччина надіслала 1 500 солдатів з підрозділів спецпризначення до кордону поблизу містечка Чукурджі, в провінції Хаккарі (Генеральний штаб Туреччини це заперечив), реакція у західних столицях була дуже різкою — К. Пауелл і Д. Рамсфелд ясно дали зрозуміти, що виступають проти будь-якої турецької присутності в Іраку. Фактично вони вказали Туреччині, що в Іраку їй нема на що розраховувати. Оскільки Анкара не дозволила військам США відкрити північний фронт, то їй не варто очікувати на будь-яку істотну військову присутність в північному Іраку. 26 березня начальник Генштабу ЗС Туреччини генерал Озькок на прес-конференції у Діарбакірі заявив, що «ця війна — не наша війна, цей обов'язок — не наш обов'язок» (Bal, 2000, p. 139), що не відповідало дійсності, щонайменш на кордоні з Іраком.

Вторгнення США в Ірак у березні 2003 р. призвело до найбільш серйозного зіткнення між Анкарою і Вашингтоном із 1970-х рр., коли Конгрес США наклав тимчасове ембарго на поставку зброї в Туреччину після турецького вторгнення на Кіпр у 1974 р. (Samran, 1986).

На думку Марка Перріша, колишнього посла США в Анкарі, турецька політика під час кризи в Перській затоці 2003 р. стала «повною катастрофою для турецько-американських відносин» (Parris, 2005, p. 1). Інші американські дослідники з неоконсервативного табору заходили в своїй критиці «модельних партнерів» ще далі. Втім і для США ситуація складалася не найкращим чином. У середині травня офіційні особи у Вашингтоні оцінювали свою перемогу як «катастрофічний успіх» (Shawcross, 2004, p. 161).

Таким чином, відмова турецького парламенту 1 березня 2003 р. ухвалити рішення про відкриття Північного фронту (аналітики схильні вважати, що це відбулося не без впливу виконавчої влади, яка бажала перекласти відповідальність на законодавців і при цьому «зберегти обличчя») призвела до того, що «турецька модель» тимчасово зникає з політичного лексикону Вашингтону, вплив Анкари на події в Іраку став мінімальним, а напруга у відносинах з Вашингтоном зросла до критичної точки.

3.3. США ТА ТУРЕЧЧИНА ПІСЛЯ ВІЙНИ В ІРАКУ: ЗМІНА ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ДВОСТОРОННІХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Після потрясіння, спричиненого парламентським голосуванням в Туреччині 1 березня, 2 квітня 2003 р. державний секретар К. Пауелл вперше з грудня 2001 р. відвідав Анкару — щоб урятувати для Вашингтону залишки «турецької моделі».

Пауелл заявив журналістам: «Ми прагнемо віднайти дух порозуміння», хоча і визнав, що США неабияк розчаровані голосуванням 1 березня. Після цього А. Гюль, який обіймав посаду міністра закордонних справ, зайшов настільки далеко, що заявив, ніби цей візит «зміцнив турецько-американські відносини і допоміг вирішити всі проблеми у відносинах між двома країнами». Аналіз ситуації доводить, що це твердження було надзвичайно далеким від дійсності, а березневі події 2003 р. призвели до серії конфліктів між Туреччиною та США, спричинили критичні коливання у регіональному балансі сил та поглибили сумніви у можливостях використання Вашингтоном «турецької моделі». До березня 2003 р. США залежали від Туреччини (особливо від військово-повітряної бази в Інджірліку) у стримуванні С. Хусейна з півночі, що надавало туркам певні можливості впливу на американську політику в Іраку. Після того, як американські війська самі окупували Ірак і усунули від влади С. Хусейна, США більше не потребували турецької допомоги в таких формах, як це планувалося раніше. Фактично Туреччина за великим рахунком втратила можливість, якою володіла до цього, — впроваджувати в Іраку «турецьку модель» (Önis, & Yilmaz, 2005, p. 277). Близько 1500 турецьких військовослужбовців підрозділів спеціального призначення — в основному, з контингентів попередніх турецьких військових інтервенцій у 1990-х рр. — залишилися в північному Іраку, але їх вплив на хід подій був практично нульовим. У 2004 р. британський дослідник В. Парк дійшов висновку, що «у результаті американського вторгнення та активізації курдів у північному Іраку турки опинилися за бортом основних подій, і, судячи з усього, без чітко окресленої політики» (Park, 2004b, p. 26).

Для іракських курдів події 2003 р. виявились найкращим сценарієм, за яким було усунуто від влади ненависного С. Хусейна, а турецька армія залишилася на своїй території. Оскільки курди були єдиною впливовою групою в Іраку, що рішуче підтримала політику США і

мала всередині країни значні наземні сили, на відміну від Туреччини, то саме іракські курди, а не турки стали найбільш ефективними місцевими (регіональними) американськими союзниками, щонайменше в короткостроковій перспективі.

Зі свого боку, турецькі політики надзвичайно занепокоїлися, що іракські курди почнуть вимагати незалежності (чи щось на кшталт цього) або намагатимуться заволодіти нафтовими ресурсами Кіркука, а американці на це згодяться. Деякі впливові опоненти «турецької моделі» Вашингтону наполягали, що США не мають на меті збереження цілісного Іраку, а, навпаки, прагнуть до його розділення на декілька незалежних частин у відповідності з імперським принципом «розділай і володарюй». А це означало, що на півночі Іраку утворилась би незалежна курдська республіка під американським протекторатом, хоча посадовці з уряду США й неодноразово заперечували можливість такого розвитку подій (International Crisis Group, 2005, р. 14). У той же час відмова Туреччини сумлінно дотримуватись своєї ролі «модельної країни — стратегічного партнера» США негайно знайшла відгук в американських засобах масової інформації та у реакції Пентагону. Як писала *Boston Globe* у квітні 2003 р., «від самого початку поведінка курдів була набагато більше схожа на союзницьку, ніж діяльність турків, позиція яких виявилась діаметрально протилежною — неприйнятною як для дружнього члена НАТО та майже самогубною для нового нестійкого уряду [Туреччини. — *Авт.*], що опинився перед безліччю економічних проблем» (Çandar, Martin, & Keridis, 2004, р. 53). Ця точка зору була дещо перебільшеною, тон офіційних заяв уряду США значно стриманішим, але значна доля правди в цих словах містилася, що свідчило про глибоку кризу «турецької моделі».

Напередодні візиту державного секретаря США К. Пауелла до Анкари було зроблено декілька спроб полагодити зіпсовані турецько-американські відносини та послабити напругу у стосунках турків із іракськими курдами. 24 червня уряд Туреччини видав указ, що дозволяв Сполученим Штатам ще протягом одного року використовувати повітряну базу в Інджирліку, а також морські порти в містах Мерсін та Іскендерун для підтримки постачання коаліційних операцій в Іраку. У знак вдячності за відкриття турками свого повітряного простору та дозволу на використання сухопутних маршрутів на території Туреччини для забезпечення постачання військ США та цивільного населення північного Іраку необхідними припасами і матеріалами Туреччина отримала від США кредитну лінію на суму \$8,5 млрд (хоча Анкара

нею так і не скористалася). Практично одразу, впродовж квітня-травня 2003 р. були відновлені контакти між Анкарою та ДПК (Демократична партія Курдистану) і ПСК (Патріотичний союз Курдистану), що мало запобігти майбутнім конфліктам. У той же час пролунали тверді запевнення президента Дж.Буша про те, що США не допустять створення незалежної курдської держави в Іраку (Hale, 2007, р. 45). Але ці зрушення були зведені нанівець серйозними конфліктами. 10 квітня, одразу після того, як війська США зайняли Багдад, курдські війська увійшли у Кіркук, фактично прорвавши один зі збройних турецьких кордонів міста, причому це сталося вже після того, як А. Пюль пригрозив, що Туреччина введе до міста свої війська, якщо цього не зроблять американці. 4 липня 2003 р. відбувся ще набагато гостріший резонансний конфлікт, коли дислоковані в Сулейманіє, в південній частині іракського Курдистану, одинадцять солдатів турецьких військ спеціального призначення та декілька місцевих туркоманів були заарештовані американськими військовими, роззброєні, затримані та конвойовані з мішками на головах. Їх офіційно звинуватили у «підривній діяльності» (за словами держдепартаменту США) та навіть заколоті з метою вбивства губернатора Кіркука, за словами Джалала Талабані. Д. Рамсфелд висловив свій жаль із приводу інциденту, але ці події викликали гучні протести в Туреччині, особливо в армії, один з лідерів якої — генерал Озкьок — заявив, що відбулася «найбільша криза довіри» між Туреччиною та Сполученими Штатами. У результаті США та Велика Британія попередили Туреччину, щоб вона припинила воєнні втручання у північний Ірак (Park, 2005, р. 37).

Водночас «турецьку модель» в американській трактовці могло би деякою мірою підживити включення турецьких збройних сил до складу стабілізаційних військ (до яких, до речі, входили й українські підрозділи), призначених відновлювати порядок та придушувати атаки баасистських терористичних угруповань в Іраку після знищення режиму С. Хусейна. Туреччина сподівалась, що її присутність у стабілізаційних військах дасть їй певний вплив на події в Іраку та допоможе вгамувати роздратування Вашингтону через парламентське вето плану північного фронту. Сполучені Штати також розраховували, що зможуть дещо знизити навантаження на свої збройні сили та показати світу дієвість «турецької моделі» — демократична мусульманська країна підтримує їх в Іраку. Неофіційні переговори з цього питання розпочались ще навесні 2003 р. Це підтвердив К. Пауелл під час візиту А. Пюля до Вашингтону 24 липня. Спочатку здавалось, що обидві сто-

рони у захваті від самої ідеї, хоча існували й деякі розбіжності з приводу статусу турецького контингенту, його діяльності та регіону розташування в Іраку. Для турецької сторони було важливо розгорнути свої війська саме там, де вони могли створювати протидію іракським курдам, а США виступали за те, щоб дислокувати турецькі збройні сили подалі від північного Іраку, щоб уникнути можливих зіткнень із курдськими повстанцями. 6 вересня сторонам вдалося досягти згоди: турецький контингент матиме власне командування та означену зону оперативної діяльності в регіоні арабів-сунітів на захід від Багдаду. Планувалося, що Туреччина буде командувати дивізією складом у 10–12 тис. військових, але з них дві бригади мали бути турецькими (6–8 тис.), а третя бригада — надійти з Пакистану (Walker, 2008, р. 100). У разі реалізації плану Туреччина мала би третій за чисельністю національний контингент у стабілізаційних військах, одразу після Великої Британії.

Щоб втілити ці зобов'язання турецький парламент мав схвалити резолюцію, яка узаконювала б розгортання турецьких збройних сил за кордоном. Оскільки депутати в Анкарі погодилися з тим, що ці дії не можна розцінювати як агресію по відношенню до Іраку, а також прагнули відновити вплив Туреччини у цій країні, то ініціатива стикнулася з набагато меншою парламентською опозицією, ніж руйнівна для «турецької моделі» резолюція від 1 березня. 7 жовтня 2003 р. більшістю голосів із результатом 358 проти 183 турецький парламент ухвалив законопроект, який легітимізував перебування турецьких військовослужбовців у складі бойових збройних сил на території Іраку впродовж одного року з можливістю подовження терміну.

Однак, уже на початковому етапі було зрозуміло, що така матеріалізація «турецької моделі» наштовхнеться на потужну опозицію в Іраку — не тільки з боку курдів, але й арабів-шиїтів, які складають більшість населення, та певної частини арабів-сунітів. Впродовж серпня та початку вересня відбулися обміни візитами іракських делегацій (в основному сунітських) до Туреччини та турецьких делегацій до іракських колег, які прихильно поставились до ідеї. На протипагу їм Тимчасова рада управління Іраку вороже поставилася до цієї ініціативи, хоча її висували прихильники «турецької моделі» у вищих ешелонах влади США. Іракську Тимчасову раду підтримав намісник Вашингтону в Багдаді Пол Бремер, голова Тимчасової коаліційної адміністрації. Тому парламентська резолюція Туреччини була відкинута Радою управління. У Вашингтоні П. Вулфовіц заявив: «Ми є

саме тими, хто приймає рішення». Ініціатива наштовхнулася на протидію Ради управління та американських посадовців в Іраку, які, як виявилось, мали докорінно відмінну від Пентагону позицію в цьому питанні. У жовтні 2003 р. Вашингтон відмовився від цього плану. 6 листопада, після телефонної розмови між Полем та Пауеллом, було оголошено, що Туреччина, за згоди США, відкликала свою пропозицію щодо участі у стабілізаційних силах в Іраку (Rubin, 2005b, p. 5).

Такий результат розчарував прихильників турецько-американського зближення на базі експорту «турецької моделі» до Іраку. З іншого боку, в Туреччині спостерігалась доволі сильна громадська опозиція ідеї військового залучення турків до Іраку, що наголошувала на небезпеці, з якою зіткнуться там турецькі миротворці. Більшість турків вважали, що їм неабияк пощастило в тому, що вони unikнули іракської трясовини. Опитування, проведене у вересні 2005 р. показало, що 64 % респондентів виступали проти надсилання турецьких військ до Іраку, а 31 % підтримували цей крок (Uslu, Toprak, Dalmış, & Aydın, 2005). Водночас Туреччина продемонструвала жест доброї волі по відношенню до США (чи, як мінімум, до тих, хто виступав за втілення плану) і готовність до співпраці. Як висловився один з турецьких парламентарів: «Нам вдалося продемонструвати нашу лояльність до Сполучених Штатів і піти, не заплативши жодну ціну за цей жест... Від цієї ситуації виграє і уряд, і турецький народ» на відміну від ситуації, що мала місце 1 березня 2003 р. (Kirişçi, 2004, p. 5).

Такий розвиток подій не повністю позбавив «турецьку модель» привабливості в очах Вашингтону. Для адміністрації США вирішальну роль відіграв факт, що Туреччина була єдиною в регіоні мусульманською державою з демократичним урядом. Неоконсерватори у Вашингтоні вважали, що ліквідація режиму С. Хусейна стане першим кроком у великому проекті політичної реконструкції всього близькосхідного регіону. За теорією «демократичного доміно» планувалось, що після встановлення демократичного уряду в Іраку репресивні режими регіону впадуть один за одним (Anderson, & Stansfield, 2004, p. 185–186).

Першим кроком у цьому напрямку стала «Близькосхідна ініціатива партнерства», проголошена К. Пауеллом ще в грудні 2002 р. Ерік Едельман, посол США в Анкарі, оцінив цей проект як «найважливішу стратегічну ініціативу Америки» (Dalacoura 2005, p. 964). Туреччина мала бути вирішальною точкою опори у здійсненні цього амбіційного проекту, їй відводилась провідна роль.

Ідея просування «турецької моделі» на Великому Близькому Сході мала достатню кількість прихильників і в самій Туреччині, але вони хотіли би, щоб в цьому процесі США не брали прямої участі. У травні 2003 р. А. Поль взяв курс на власну самостійну ініціативу просування політичних реформ «турецької моделі» в регіоні, коли у своєму виступі на зустрічі міністрів закордонних справ Організації Ісламська конференція в Тегерані сказав: «Настав час для мусульманських держав озирнутися. Ми повинні розробити нове бачення, основане на розсудливості, прозорості, фундаментальних правах та свободах та рівності між чоловіками і жінками» (Hale, 2007, p. 129). Важко сказати, діяв Поль з власної ініціативи чи узгоджував позицію з Вашингтоном, але він навмисне уникав прив'язування свого реформаторського заклику до стратегії США, згадка про яку в одну мить і назавжди зруйнувала б авторитет Поля в очах більшої частини його аудиторії.

Невдовзі ця тема знову була піднята президентом Бушем під час його візиту до Стамбулу в рамках саміту НАТО наприкінці червня 2004 р. На цей час вже було зрозуміло, що США мають серйозні ускладнення в Іраку, і їм потрібно привернути увагу партнерів до більш загального бачення регіональної демократизації. На фоні стамбульської мечеті Ортакою та босфорського висячого мосту президент США розповідав аудиторії в університеті Галатасарай про те, що «історичне досягнення демократії на Середньому та Близькому Сході стане перемогою для всіх», «Туреччина, з її 150 роками демократичних і соціальних реформ, є прикладом для інших», а «американці вдячні туркам за ту роль, яку вони відіграють в якості демократичного партнера у Близькосхідній ініціативі» (President's Remarks, 2004). Врешті турки дійшли висновку, що слова Буша звучали гарно лише поки йшлося про загальні принципи, але їх було надто важко ув'язати з практичними діями американців в Іраку (такими як, наприклад, скандал із в'язницею Абу-Грейб чи, пізніше, руйнівна атака на місто Фаллуджа). Так само важко було зрозуміти, яким було у практичному політичному сенсі місце «турецької моделі» у Близькосхідній ініціативі США.

Нового імпульсу «турецька модель» набула в рамках глобальної війни США проти тероризму в листопаді 2003 р., коли низка атак самогубців з вибуховими пристроями на дві синагоги, Британський банк та консульство Великої Британії в Стамбулі призвела до загибелі 55 і поранення близько 750 осіб. Ці атаки були справою рук ультра-ісламістських терористів, пов'язаних з Аль-Каїдою, і спричинили се-

рію арештів, переважно турецьких громадян, включаючи кількох підозрюваних, яких вдалося повернути до Туреччини з Сирії. Події в Стамбулі викликали вираження солідарності в усьому світі — листи співчуття жертвам і засудження терористів надіслали Папа Римський Іоанн Павло II, прем'єр-міністри Великої Британії, Греції, Італії та ін. Після терористичних атак відбулися візити до Туреччини британського та німецького міністрів закордонних справ — Дж. Стро та Й. Фішера. У Вашингтоні президент Дж. Буш та Конгрес США також рішуче засудили атаки, після чого з обох боків пролунали заяви про союз Туреччини та США, міцний як ніколи.

Але терористична загроза спричинила певну напругу у відносинах Анкари та Вашингтона, що згубно впливала на цілісність «турецької моделі». Близько 5 тисяч членів РПК продовжували переховуватися в таборах на північному сході Іраку після того, як їх організація була практично винищена на території Туреччини в кінці 1990-х рр. Сполучені Штати, як і більшість західних держав, погодились з тим, що РПК є терористичною організацією. Однак виявилось, що її військо-ве командування на півночі Іраку дуже важко здолати через те, що РПК, вочевидь, не бажала провокувати конфлікт з іракськими курдськими лідерами чи створювати проблеми в тій частині країни, яка була відносно мирною і проамериканською. У вересні 2003 р. РПК, яка за період з 2002 по 2005 р. змінила кілька офіційних назв, але практично завжди асоціювалася зі своєю старою назвою, офіційно припинила перемир'я, оголошене нею ще в 1999 р. Після цього відновились атаки на турецькі збройні сили та поліцейські пости, і знов появилися жертви серед цивільного населення (багато з них були дітьми, які підірвалися на протипіхотних мінах, закладених РПК). До липня 2005 р. кампанія РПК коштувала Туреччині 150 життів, тридцять сім жертв були цивільними. Відмова США ліквідувати присутність РПК на іракській території змусила турецьку сторону заявити, що в даному питанні Америка застосовує подвійні стандарти: Вашингтон очікує від Туреччини співпраці проти Аль-Каїди та інших організацій, які здійснюють напади на американські об'єкти (наприклад, в Афганістані), але відмовляється боротися з не менш небезпечною організацією, яка атакує цілі в Туреччині. Водночас США не дозволяють турецьким військам вторгнутися до Іраку і знищити РПК самостійно (International Crisis Group, 2005, р. 13).

Відносини Туреччини з іншими країнами Близького Сходу — особливо з та Сирією та Ізраїлем — також позбавляли привабливості

«турецьку модель» в очах США й створювали проблеми у взаєминах Анкари з Вашингтоном. Для Туреччини все складніше було підтримувати добрі відносини з Ізраїлем та Палестиною одночасно. У березні 2004 р. вбивство з ізраїльського гелікоптера Шейха Ахмеда Ясина, духовного лідера військової палестинської організації ХАМАС, було гостро розкритиковане турецьким міністром закордонних справ (а також Генеральним секретарем ООН Коффі Аннаном, британським міністром закордонних справ Дж. Стро та Єврокомісією). Т. Ердоган зайшов настільки далеко що назвав це вбивство «різномовним тероризмом», хоча і засудив ХАМАС як терористичну організацію. У відносинах сторін виникли ще більш серйозні ускладнення, коли журналіст С. Херш повідомив в журналі *New Yorker* про те, що ізраїльські агенти нібито тренують курдський спецназ в північному Іраку. Турецький уряд був неприховано занепокоєний, бо цей спецназ міг бути використаний курдами для того, щоб атакувати цілі в Туреччині. Хоча ізраїльський посол в Анкарі заперечував саму можливість того, що Ізраїль може щось робити в північному Іраку без згоди Туреччини, але А. Гюль заявив, що, якщо ця історія виявиться правдою, то за неї доведеться дорого заплатити (Hersh, 2005, p. 353–360).

Суперечки Туреччини з Ізраїлем мали певний негативний вплив на вашингтонське сприйняття «турецької моделі». Відносини Туреччини з Сирією мали схожі наслідки, але зовсім з іншої причини — Анкара довгий час розвивала зв'язки з країною, з якою адміністрація Дж. Буша — молодшого тоді ворогувала. Після того, як в 1998 р. Хафез аль-Асад видворив лідера РПК Абдуллу Оджалана з Сирії, а на пост президента в 2000 р. заступив його син Башар, сирійський уряд активно усував можливі конфліктні питання з Туреччиною, включаючи навіть практично повне зняття претензій на провінцію Александретта (Хатай), анексовану Туреччиною в 1939 р., та відмову від скарг стосовно розподілу водних ресурсів ріки Євфрат. Разом з Іраном (ще одним елементом «вісі зла» за версією президента Дж. Буша) Сирія приєдналась до Туреччини у боротьбі проти ідеї створення незалежної курдської держави в Іраку. Атмосферу дружби символізували офіційний візит до Анкари Башара аль-Асада в січні 2004 р. та візит у відповідь до Сирії Р. Т. Ердогана у грудні 2005 р.

Під час останньої зустрічі країни підписали угоду про вільну торгівлю, а спір з приводу Євфрату начебто був вирішений, оскільки Туреччина запропонувала перекачувати воду з ріки Тигр в Сирію в тому регіоні, де вона протікає вздовж сирійського кордону (Zisser, 2005).

Однак, у лютому 2005 р. у відносинах між Сирією та державами Заходу розпочалася серйозна криза, приводом для якої стало вбивство ліванського прем'єр-міністра Рафіка Харірі, в якому звинуватили сирійців. Згодом Рада Безпеки ООН схвалила резолюцію № 1559, яка вимагала виводу сирійських військ із Лівану. Сирійський уряд також був звинувачений Вашингтоном у фінансуванні і підтримці терористичних атак в Іраку. Ця криза торкнулася й Туреччини, оскільки 14 квітня президент Сезер здійснив свій заздалегідь запланований візит до Дамаску. Перед цим візитом посол США в Туреччині Е. Едельман дав інтерв'ю, яке було розтлумачене як тиск на Анкару з метою скасувати чи відкласти цей візит. Тим не менш, візит відбувся, а турецький уряд заявив, що на зустрічі з сирійською стороною президент наголосив на необхідності виводу сирійських військ із Лівану до кінця квітня 2005 р. (Zisser, 2005).

Індикатором кризи «турецької моделі» в політиці США була гостра, часто не безпідставна критика, яку турецька преса та політики з різних таборів висловлювали на адресу збройних сил США за виконання ними своїх завдань, насамперед, в Іраку. Водночас в багатьох мас-медіа та низкою політиків широко розповсюджувалися псевдотеорії щодо американської антитурецької всесвітньої змови. Американці, як і ізраїльтяни, стали об'єктами звинувачень і вербальних атак за те, що їх спроби встановити власну владу в Іраку призводили до значної кількості жертв серед цивільного населення: Р. Т. Ердоган у своєму виступі в травні 2004 р. фактично пов'язав звинувачення у державному тероризмі на адресу Ізраїлю з американськими бомбардуваннями цивільних об'єктів в Іраку. Тертя між державами відновились з подвійною силою після того, як з'явилися повідомлення про те, що близько 2 тис. осіб загинули в результаті атак США на місто Фаллуджа в листопаді 2004 р. Депутат Мехмет Елькатміш, голова турецької парламентської комісії з прав людини звинуватив США в геноциді іракського народу. А. Пюль був більш стриманим і заявив: «Ми повідомляємо американському уряду про все, що вважаємо неправильним», а також звинуватив США у «надмірному використанні сили». Ердоган також назвав тих, хто загинув у Фаллуджі, «мучениками» (Çağartay, 2004, р. 45). Очевидно, для того, щоб продемонструвати своє незадоволення і занепокоєння своєї партії американською політикою в Іраку, прем'єр-міністр відкладав надання агреману послу Едельману протягом шести тижнів до 13 грудня 2004 р., чим викликав чергове невдоволення Вашингтону. В той же час проісламістське кри-

ло турецьких мас-медіа розповсюджувало конспіративні теорії, згідно із якими війна в Іраку була частиною американсько-єврейсько-ізраїльської змови з метою захопити владу над Близьким Сходом, а бомбардування Іраку американцями в травні 2003 р., за їхніми словами, навіть призвели до землетрусу в східній турецькій провінції Бінгьоль.

Цю словесну війну відсунули на другий план гострі суперечки між Туреччиною та США стосовно статусу курдів в Іраку після його політичної реконструкції і, зокрема, майбутнього Кіркуку. Курдські лідери, зокрема Массуд Барзані, дали зрозуміти, що вони прагнуть включити Кіркук до курдської держави, незалежно від того, у складі чи поза межами Іраку. Щоб підтримати цю заяву, курдські сім'ї почали масово повертатися до Кіркуку, з якого їх вигнали під час жорстокої кампанії «арабізації», що проводився урядом С. Хусейна з 1970-х рр. за рахунок переселення в місто арабів, що повинні були замінити там історичне курдське населення. Проти «курдифікації» Кіркука також виступило місцеве туркоманське населення, яке стверджувало, що ця земля є спадщиною та історичною домівкою туркоманів, а деякі з них звернулись по допомогу до Туреччини.

Напруга у відносинах між Анкарою та Вашингтоном із питання туркоманів досягла найвищої точки у вересні 2004 р., коли курдські та американські війська напали на місто Таль Афар із переважно туркоманським населенням, під фальшованим приводом, що місто буцімто було захоплене повстанцями з Сирії. А. Польш пригрозив, що у випадку, якщо атаки не припиняться, Туреччина розірве всі партнерські відносини зі США з питань Іраку. Пізніше дві сторони погодились об'єднатись з метою надання гуманітарної допомоги населенню (Park, 2005, p. 29–37).

Для турків майбутнє Кіркуку знову стало головною темою в січні 2005 р., у ході перших іракських демократичних виборів до Тимчасової національної асамблеї. Згідно із офіційними підсумками виборів курдські партії набрали 67 % голосів у Кіркуку, але турецька преса заявила, що таких результатів вдалося досягти лише тому, що за тиждень до цього 110 тис. курдів було спеціально завезено в місто для участі у голосуванні (Blackwill, & Stürmer, 1997). Вже на цьому етапі було очевидно, що Туреччина незгодна з політикою США в Іраку, але неясно, що саме вона спроможна запропонувати натомість.

Криза у турецько-американських відносинах, що виникла під час іракських виборів у січні 2005 р., виявилась черговою поворотною точкою у долі «турецької моделі». До кінця року найгостріші кути у

відносинах США та Туреччини начебто були згладжені, і, більш того, з боку обох держав почали з'являтися певні ознаки згоди у питаннях політики щодо Іраку.

Водночас Туреччина вирішила розпочати процес здобуття повноцінного членства у Європейському Союзі. Хоча причинно-наслідковий зв'язок тут довести важко, але можна упевнено сказати, що обмежений прогрес у цьому питанні на той час призвів до зміщення уваги Анкари з Близького Сходу до Брюсселя. Це, безсумнівно, не відповідало задумах та потребам вашингтонських прихильників «турецької моделі». Сполучені Штати жодним чином не перешкождали євроінтеграційним прагненням Анкари, більш того, надавали їм усю можливу вербальну підтримку. Але на практиці, щоб допомогти Туреччині просуватися до членства в ЄС, в Сполучених Штатах не тільки не було скільки-небудь серйозних важелів, але й, не виключено, і достатньої мотивації. Слід визнати, що євроінтеграційний потяг Анкари сприяв розширенню її поглядів й на іракську проблему. Пом'якшенню турецько-американських суперечностей сприяло деяке тимчасове поліпшення турецько-курдських взаємин. Уряд Туреччини усвідомив, що вподобання і плани Анкари та Вашингтона не були діаметрально протилежними (хоча аж ніяк не модельними), а з його боку доцільно надати обережну підтримку американському плану іракського врегулювання.

5–6 лютого 2005 р. Кондоліза Райс здійснила свій перший візит до Анкари в якості державного секретаря у другій адміністрації Буша. Це була непересічна можливість відродити «турецьку модель», адже перемовини К. Райс із міністром закордонних справ А. Пюлем були визнані плідними та успішними.

Однак невдовзі модель зазнала нищівного удару, що її нанесла публікація журналіста Роберта Дж. Поллока в «Уолл-Стріт Джорнел» під назвою «Хвора людина Європи — знову». Після цієї статті важко було взагалі сподіватися на те, що «турецьку модель» в американській політиці хто-небудь серйозно сприйматиме. Аргументація Поллока була агресивним контр-нападом на викривлене і часто безвідповідальне висвітлення турецькими ЗМІ іракських подій та політики США в цілому. На думку Поллока, «загальна риса турецьких ЗМІ полягає в тому, що, за їх повідомленнями, вся діяльність США в світі — навіть допомога жертвам цунамі — має якусь приховану зловісну мотивацію». А найбільш серйозним його звинуваченням було те, що «в умовах всього цього масштабного наклепу турецькі політики

зберігають повне мовчання». Турки неначе забули про будь-які позитивні наслідки співробітництва з США в минулому, наприклад, про постійну опозицію кількох американських адміністрацій антитурецьким кампаніям в Конгресі з приводу геноциду вірменів під час Першої світової війни, широкердну підтримку членства Туреччини в ЄС чи істотну розвідувальну підтримку арешту лідера РПК А. Оджалана в 1999 р. У якості висновку Поллок наполягає на «інтелектуальному занепаді стамбульської еліти»: «Більша частина спадщини Ататюрка ризикує бути втраченою, і від оттоманської величі не залишиться і сліду. Туреччина легко може перетворитися на ще одну другорядну країну: обмежену, параноїдальну, слабку» (Hale, 2007, p. 142).

З відповідною реакцією в Туреччині не забарилися. Але були й визнання того, що Поллок вже й не такий неправий. Наприклад, Ісмет Берхан, редактор ліберальної газети *Radical*, хоча і визнав, що цю статтю «нелегко проковтнути», все ж зазначив: «Значна частина поширених антиамериканських настроїв, як написав журналіст *The Wall Street Journal*, витікає з параної, а ми підтримуємо цю параною в газетах... і хочемо ми цього чи ні, але цей факт дає привід для сумнівів у ментальному здоров'ї суспільства, в якому ми живемо зараз і житимемо в майбутньому» (Hale, 2007, p. 142).

Суть статті Поллока, хоч і у поміркованих тонах, повторив заступник міністра оборони США з політичних питань Д. Фейт, якого Поллок супроводжував під час візиту до Туреччини на початку лютого для проведення переговорів по використанню Сполученими Штатами військової бази в Інджірліку. Відповідаючи на питання турецького журналіста на засіданні Ради міжнародних відносин у Вашингтоні 17 лютого, Фейт зазначив: «Коли ми говоримо про відносини між демократичними державами, важливо, щоб повага до цих відносин розповсюджувалася за межі офіційних урядових зв'язків аж до громадськості в цілому, бо в іншому випадку підтримувати такі взаємини буде практично неможливо... ми сподіваємось, що посадовці у наших державах-партнерах докладуть всіх зусиль для того, щоб збудувати у себе вдома всенародну підтримку відносин на кшталт тієї, яку ми будуємо у себе в країні» (National Defense, 2005). Зрештою, критики у турецькій пресі дещо послабили свої випадки на адресу США, а сама проблема тимчасово зійшла з політичної орбіти.

У 2004–2005 рр. відбулася низка бурхливих суперечок у відносинах зі Сполученими Штатами, які понизили привабливість для Вашингтону «турецької моделі» у якості зовнішньополітичного засобу.

Туреччина в той час робила важливі кроки назустріч Європейському Союзу.

У січні 2004 р. Ердоган відмовився від жорсткої лінії у політиці в кіпрському питанні, якої його попередники дотримувались мало не 30 років, і погодився прийняти план врегулювання острівного конфлікту, розроблений Генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном. На жаль, цей проект, схвально прийнятий турецькими кіпріотами, був відкинутий грецькими кіпріотами на референдумі, проведеному 24 квітня 2004 р. Таким чином, кіпрська проблема залишається невирішеною.

Туреччина продемонструвала готовність вжити доступних їй заходів, щоб розчистити дорогу для початку переговорів щодо вступу до ЄС. Уряд Ердогана також чимало зробив для того, щоб його держава більшою мірою відповідала висунутим Брюсселем «копенгагенським критеріям» демократичних норм. Ці зрушення стали помітними в травні 2004 р., коли парламент прийняв низку поправок до конституції, спрямованих на розширення прав людини в цілому і культурних прав курдів зокрема. Туреччина отримала за це винагороду на засіданні Європейської Комісії в Брюсселі 16–17 грудня 2004 р. Глави держав та урядів країн-членів ЄС погодились розпочати переговори про членство з Туреччиною в жовтні 2005 р. за умови, що турки виконають деякі поставлені Євросоюзом завдання, зокрема, стосовно Кіпру. Після інтенсивного взаємного дипломатичного торгу лідери ЄС погодились дати офіційний старт переговорам про вступ 3 жовтня 2005 р. Щоправда, вони практично майже цілком були заморожені вже у грудні 2006 р. (Kinzer, 2008, p. 224).

Але тоді Туреччина отримала можливість переглянути свою зовнішньополітичну стратегію, в якій зосередженість на геополітичних амбіціях, курдській проблемі, як у випадку з Іраком, мала б поступитися місцем більш широкому, ліберальному та більш наднаціональному баченню. Парадокс полягав у тому, що підвищуючи у разі успіху руху в цьому напрямку якість «турецької моделі», її загальну привабливість, ця модель втрачала пріоритетну для Вашингтону функцію, насамперед у прикладному значенні, оскільки європейські амбіції Анкари віддаляли Туреччину від арабського мусульманського світу, а не підвищували її вагу у складних колізіях близькосхідної політики. Водночас відбувалося подальше звільнення Туреччини від слідування у політичному фарватері США.

До цих трансформацій можна віднести новий підхід у відносинах з Вірменією, нюанси політики в кіпрському питанні, а також пере-

гляд радикальних настроїв, які раніше панували у ставленні Туреччини до Іраку та іракських курдів. Туреччина просунулася у розумінні переваг встановлення демократичного режиму у всьому Іраку, що мало призвести до стабілізації та збереження територіальної цілісності країни. Загальна критика колишньої поведінки Туреччини в основному базувалась на тому, що турецька політика була занадто вузькою і чисто реактивною. Натомість Туреччині була потрібна більш ініціативна і далекоглядна політика з широким світоглядом, яка в жодному разі не обмежуватиметься локальною боротьбою за владу в північному Іраку.

Цей проголошений новий підхід не дав негайних результатів і не зміг подолати слабкі місця «турецької моделі», тому що основні розбіжності у стратегічному баченні ситуації між Туреччиною та США зберігалися.

Це стало очевидно 7–8 червня 2005 р., коли Р. Т. Ердоган відвідав Вашингтон і мав годинну розмову з президентом Дж. Бушем. Знов-таки головна мета турецького лідера полягала у тому, щоб переконати уряд США знищити бази РПК у північному Іраку. В цьому питанні ніякого відчутного прогресу досягти не вдалося, хоча Ердоган заявив, що Буш пообіцяв йому вжити якихось невизначених заходів проти РПК, а Білий Дім ще раз підтвердив, що вважає РПК терористичною організацією. У більш позитивному ключі президент Буш повторив своє звернення, яке він проголошував в університеті Галатасарай роком раніше, описавши Туреччину як модель демократичного уряду на Близькому Сході і закликавши її взяти на себе лідерство у «Близько-східній ініціативі». Ердоган, судячи з усього, був не проти покращити свої відносини з Вашингтоном. Однак, хоча Туреччина не відмовлялася від ролі оплоту демократії в регіоні та бажала сприяти зменшенню напруги у відносинах між мусульманським світом та Заходом, Анкара прагнула аж ніяк не пов'язувати виконання цієї ролі зі стратегією США, тим більш служити зняряддям політики Вашингтону. За влучною метафорою турецького журналіста Хусейна Баджі, «нові турецько-американські стосунки нагадували одружених, які сплять в одному ліжку, але мріють про різне» (Kinzer, 2008, p. 221).

Наближенню до моделі, безперечно, сприяла би деескалація внутрішньої курдської проблеми Туреччини. Якби курдську спільноту в країні вдалося переконати, що найкращим виходом для неї було б прагнути до більш ліберального ставлення у себе в Турецькій Республіці, а не підтримувати теракти, приєднуючись до іракських курдів,

тоді, напевно, можна було б розраховувати на істотне збільшення привабливості «турецької моделі». Відповідно, уникнути й незгод і сутичок із цього приводу зі Сполученими Штатами. У жовтні-листопаді 2004 р. Дорадча комісія з прав людини, яка є підвідомчою апарату прем'єр-міністра, підготувала суперечливу за змістом доповідь під назвою «Права меншин та культурні права». У доповіді йшлося про те, щоб дозволити курдським громадянам називати себе «з Туреччини» (Türkiyeli), а не «турками» (Türk), згідно з нереалізованою пропозицією Тансу Чіллер, яка ще в грудні 1994 р. запропонувала, щоб єдиним прийнятним визначенням національної ідентичності був «турецький громадянин». Американським аналітикам ці суперечки, напевно, здавались доволі абстрактними, але для турків вони мали надзвичайно велике значення. Як зазначав один із авторів теорії мультикультуралізму Вілл Кимлічка у 1995 р., «проблема полягає не в тому, що турки відмовляються прийняти курдів в якості турецьких громадян. Проблема в тому, що вони фактично намагаються примусити курдів вважати себе турками». Ця доповідь породила гострі публічні суперечки, від яких уряд спробував відмежуватися, заявивши, що він її не затверджував. Але в багаторічній історії проблеми курдів в Туреччині з'явився новий розділ. Також стало очевидно, що зазнала невдачі спроба владної ПСР зробити іслам «цементом», який зв'язував би турків і курдів (Sakalioglu, 1996).

Слідом за виборами Тимчасової Національної Асамблеї в Іраку у січні 2005 р., у квітні американська креатура Джалаль Талабані був обраний іракським президентом. Це мало фундаментальне значення для турецької політики в Іраку — один із двох найсильніших курдських лідерів здобув владний пост у Багдаді. Туреччина висловила потужну підтримку обранню Талабані, бо вважала, що, якщо курди матимуть справедливий розподіл влади у центральному уряді держави, то будуть набагато менше прагнути незалежності. Забувши про свою попередню політику, відтепер Туреччина виступала за те, щоб Ірак став федеративною державою, в якій курдам буде надано значну автономію. Насправді Туреччина ніколи не мала права вказувати іракському народу, який тип конституції для нього буде кращим, але обрання Талабані значно полегшило туркам зміну напрямку. Талабані з самого початку заявив, що про незалежний Курдистан не може бути й мови: фактично, пізніше він визнав, що це «могло би бути лише мрією» (Samranu, 1986, р. 8). Іракський туркоманський фронт, напевно, озвучуючи безпосередні інструкції з Анкари, одразу ж заявив про

повну підтримку нового президента. У повну протилежність своїм минулим критичним випадкам на адресу іракських виборів, Ердоган заявив, що відбулась «поворотна подія в історії цієї країни», а «в іракського народу з'явилась можливість взяти політичний процес і своє майбутнє у власні руки» (International Crisis Group, 2005, р. 8–9).

Співробітництво між Туреччиною, США та іракськими партіями поглибилась ще більше, коли 4 грудня 2005 р., під час другого раунду парламентських виборів в Іраку, А. Голь провів у Стамбулі зустріч із послом США Залмаєм Халізатом, представником Ісламської партії Іраку Таріком аль-Хашемі та лідерами двох інших сунітських партій Іраку. Ціль зустрічі полягала в тому, щоб переконати сунітські партії не бойкотувати вибори, як вони робили попереднього разу на виборах у січні, а також продемонструвати турецьку підтримку встановленню нового порядку в Іраку (Hale, 2007, р. 149–150). Не варто підкреслювати, що його головні архітектори розташувалися в Вашингтоні.

Немає підстав вважати, що внаслідок вищезазначених подій відбулося відновлення повновартісної в американському розумінні «турецької моделі», навіть в Іраку. Образа Вашингтону, спричинена відмовою турецького парламенту затвердити «північний план» 1 березня 2003 р., не зникла.

У грудні 2005 р. Дональд Рамсфелд скаржився, що, якби військам США дозволили зайти до Іраку з півночі, то спротив сунітського трикутника західного Іраку вдалось би зламати набагато швидше і легше (Hale, 2007, р. 151]. Тим не менш, на цьому етапі між турецькою та американською політикою з'явилося чимало спільного, бо уряди обох країн підтримували реконструкцію Іраку як демократичної федеральної держави, а це означало покращення відносин.

Але про реалізацію «турецької моделі» в Іраку не йшлося. У владній верхівці Вашингтону відбулась перестановки: два найзапекліших прихильники неоконсерватизму та агресивної одноосібної політики на Великому Близькому Сході Пол Вулфовіц та Дуглас Фейт покинули свої посади влітку 2005 р.

Як державний секретар Кондоліза Райс мала набагато більший контроль над загальними напрямками зовнішньої політики США, ніж її попередник — Колін Пауелл. Утім відродження «турецької моделі», якій іракська війна та післявоєнна реконструкція завдали серйозної шкоди, явно не належало до пріоритетів другої адміністрації Дж. Буша-мол., хоча президент неодноразово декларував, що Туреччина є найбільш прийнятною для США в якості посередника на

Блиькому Сході. Це сприйняття простежується і у близькосхідній політиці Барака Обама (Волович, 2011, с. 316).

Таким чином, «турецька модель» в політиці адміністрації Дж. Буша-молодшого зазнала великих втрат. Після воєнної операції в Іраку було зроблено чимало спроб відновити її життєздатність, але до кінця терміну Буша не вдалося подолати недовіру з обох боків, яка досягла найвищої точки наприкінці 2004 р. Ситуація почала дещо змінюватись на краще після початку політичної реконструкції Іраку. В Туреччині зрозуміли, що можна відіграти позитивну роль в майбутньому цієї держави, а прірва між турецькою та американською політикою почала потрохи звужуватись. Але очевидно, що союз цих країн серйозно постраждав, що зробило майбутнє «турецької моделі» невизначеним.

ВИСНОВКИ

Якщо війна 1991 р. здобула підтримку абсолютно всіх членів НАТО та більшості арабських держав, то в 2003 р. у НАТО відбувся очевидний розкол, під час якого Франція та Німеччина виступили проти війни. У 1991 р. Тургут Озал міг сміливо стверджувати, що підтримуючи коаліцію Туреччина діяла у відповідності з думкою світової громадськості та рішеннями ООН. У 2003 р. Абдулла Гюль і Реджеп Тайіп Ердоган такої переваги не мали. Отже, вони не вважали за необхідне всіяко допомагати Вашингтону. Від Туреччини вимагали занадто за право називатись «модельним партнером». США попросили дозволу на перебування значних американських сил на турецькій території, що було неприйнятним для більшості турків. Наголошуючи на тому, що її власні війська також повинні отримати дозвіл на вторгнення в північний Ірак для безпосереднього експорту «турецької моделі» на землі курдів, Туреччина брала на себе додатковий ризик. У 2003 р. турецький парламент опинився перед набагато більш амбіційною, суперечливою і потенційно небезпечною ситуацією, ніж у 1991 р. Отже, очевидно в 2003 р. уряд США напружив партнерство до крайньої межі.

Уряд партії «Справедливість і розвиток» не оскаржував значення «турецької моделі», коли вона забезпечує відносно безболісний для Анкари спосіб підтримувати партнерські відносини з Вашингтоном. Але Ірак не розглядався Анкарою як загроза Туреччині, тому аргу-

ментация на користь підтримки США ґрунтувалася в основному на потребі зберегти союзні відносини з Вашингтоном. Американське бачення «модельного партнерства» було зруйновано небажанням Анкари підтримати додаткові санкції проти Ірану та напругою у відносинах із Ізраїлем, що зростала. З середини нульових років ХХІ ст. регіональні актори Великого Близького Сходу, за винятком Ізраїлю й Саудівської Аравії, прагнули балансу сил, в якому присутність США була б якомога меншою. Отже, уряд партії «Справедливість і розвиток» категорично висловився проти трактування «турецької моделі» у вузькому сенсі цього поняття, тобто, як знаряддя зовнішньої політики США. Ці тенденції виявилися більш довгостроковими та впливовими на двосторонні, регіональні та глобальні проблеми, аніж вважали політичні та академічні еліти на початку ХХІ століття.

Література

Резолюція СБ ООН 1441 (2002). *Iraq.newsru*. Взято з <http://iraq.newsru.com/article/30.html>

Волович, О. (2011). Турецький неоосманізм і «арабські революції» 2011 року. *Туреччина у сучасному світі*, 309–352.

Aliriza, B. (2001). Turkey and the Global Storm. *Insight Turkey (Istanbul: quarterly)*, 3 (4), 30–38.

Anderson, L. & Stansfield, G. (2004). *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy or Division?* Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Ataman, M. (2002). Özal Leadership and the Restructuring of Turkish Ethnic Policy. *Middle Eastern Studies*, 38(4), 126–136.

Aykan, M. B. (1996). Turkey's Policy in Northern Iraq, 1991–1995. *Middle Eastern Studies*, 32(4), 340–352.

Bal, I. (2000). *Turkey's Relations with the West and Turkic Republics: The Rise and Fall of Turkish Model*. Aldershot: Ashgate.

Bal, I. (2004). Turkey — USA Relations and Impacts of 2003 Iraq War. *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*. Boca Raton, Florida: Brown Walker Press, 119–152.

Barkey, H. J. & Fuller, G. (1997). Turkey's Kurdish Question: Critical Turning Points and Missed Opportunities. *Middle East Journal*, 51(1), 68–80.

Blackwill, D. R. & Stürmer, M. (1997). *Allies Divided: Transatlantic Policies for the Greater Middle East*. Cambridge, MA: MIT Press.

Campany, R. C. (1986). *Turkey and the United States: The Arms Embargo Period*. New York: Praeger.

Çağaptay, S. (2004). Where Goes the US — Turkish Relationship? *Middle East Quarterly*, 11(4), 43–52.

Çandar, C., Martin, L. G. & Keridis, D. (2004). Turkish Foreign Policy and the War on Iraq. *The Future of Turkish Foreign Policy*. Cambridge MA and London: MIT Press.

Dalacoura, K. (2005). US Democracy Promotion in the Middle East since 11 September 2001: A Critique. *International Affairs*, 81(5), 960–972.

International Crisis Group, Iraq: Allaying Turkey's Fears over Kurdish Ambitions. (2005, January 26). *Middle East Report*, 35.

Hale, W. (2007). *Turkey, the US and Iraq*. London, UK: SAQI, Middle East Institute.

Hendrickson, R. C. (2006). *Diplomacy and War at NATO: the Secretary General and Military Action after the Cold War*. Columbia, Miss.: University of Missouri Press.

Hersh, S. (2005). *Chain of Command*. London: Penguin.

Gündoğdu, A. (2000). Identities in Question: Greek-Turkish Relations in a Period of Transformation. *MERIA Journal*, 5(1), 106–117.

Kinzer, S. (2008). *Crescent and Star. Turkey between Two Worlds*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Kirişçi, K. (1996). Turkey and the Kurdish Safe Haven in Northern Iraq. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 19(3), 21–39.

Kirişçi, K. (1994/5). Provide Comfort or Trouble: Operation Provide Comfort and its Impact on Turkish Foreign Policy. *Turkish Review of Middle East Studies*, 8, 44–51.

Kirişçi, K. (2004). Between Europe and the Middle East: The Transformation of Turkish Policy. *MERIA Journal*, 8(4), 3–19.

Lewis, B. (1995). *The Middle East: A Brief History of the Last 2000 Years*. New York: Touchstone.

Meyer, Ch. (2005). *DC Confidential: Contradictional Memoirs of Britain's Ambassador at the Time of 9/11 and the Iraq War*. London: Weidenfeld & Nicolson.

National Defense in the Second Term, Council on Foreign Relations. (2005, February 17). Washington DC. Retrieved from <http://www.cfr.org/publication/7858/national>.

Önis, Z. & Yilmaz, Ş. (2005). The Turkey-EU-US' Triangle in Perspective: Transformation or Continuity? *Middle East Journal*, 59 (2), 268–280.

Özbudun, E. & Yazıcı, S. (2004). *Democratization Reforms in Turkey (1993–2004)*. Istanbul: Turkish Economic and Social Studies Foundation.

Park, B. & Cornish, P. (2004). Turkey, the United States and Northern Iraq. *The Conflict in Iraq*. Basingstoke : Palgrave Macmillan.

Park, B. (2004a). Between Europe, the United States and the Middle East: Turkey and European Security in the Wake of the Iraq Crisis. *Perspectives on European Politics and Society*, 5(3), 493–516.

Park, B. (2004b). Iraq's Kurds and Turkey: Challenges for US Policy. *Parameters*, 34(3), 14–26.

Park, B. (2005). Turkey's Policy towards Northern Iraq: Problems and Perspectives. *Adelphi Paper*, 374.

- Parris, M. R. (2001). Turkey and the US: A Partnership Rediscovered. *Insight Turkey*, 3(4), 3–15.
- Parris, M. R. (2005). Allergic Partners: Can US-Turkish Relations be Saved? *Turkish Policy Quarterly*, 4(1), 1–3.
- Pope, N. & Pope, H. (1997). *Turkey Unveiled: Ataturk and After*. London: John Murray.
- President's Remarks at Galatasaray University'. (2004, June 29). Retrieved from <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/06>.
- President Turgut Özal's Address to the Global Panel sponsored by the European Studies Centre in Amsterdam. (1991). *Studies on Turkish-Arab Relations: Special Issue on the Gulf Crisis*, 6, 203–210.
- Ritter, S. (2005). *Iraq Confidential: The Untold Story of America's Intelligence Conspiracy*. London: Nation Books, 163–167.
- Rubin, M. (2005a). The Future of Iraq: Democracy, Civil War or Chaos? *MERIA Journal*, 9(3), 127.
- Rubin, M. (2005b). A Comedy of Errors: American-Turkish Diplomacy and the Iraq War. *Turkish Policy Quarterly*, 4(1), 1–14.
- Robins, Ph. (2003a). *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*. London: Hurst.
- Robins, Ph. (2003b). Confusion at Home, Confusion Abroad: Turkey between Copenhagen and Iraq. *International Affairs*, 79(3), 554–568.
- Sakalioğlu, B. C. (1996). Historicizing the Present and Problematizing the Future of the Kurdish Problem: A Critique of the TOBB Report on the Eastern Question. *New Perspectives on Turkey*, 14, 2–10.
- Shawcross, W. (2004). *Allies: The U. S., Britain, Europe, and the War in Iraq*. New York: Public Affairs.
- Walker, J. (2008). Reexamining the U. S. — Turkish Relations. *The Washington Quarterly*, 31(1), 96–102.
- Uslu, N., Toprak, M., Dalmış, I. & Aydın, E. (2005). Turkish Public Opinion towards the United States in the Context of the Iraq Question. *MERIA Journal*, 9(3).
- Zisser, E. (2005). Syria, the United States and Iraq: Two Years after the Downfall of Saddam Hussein. *MERIA Journal*, 9(3)1–14.